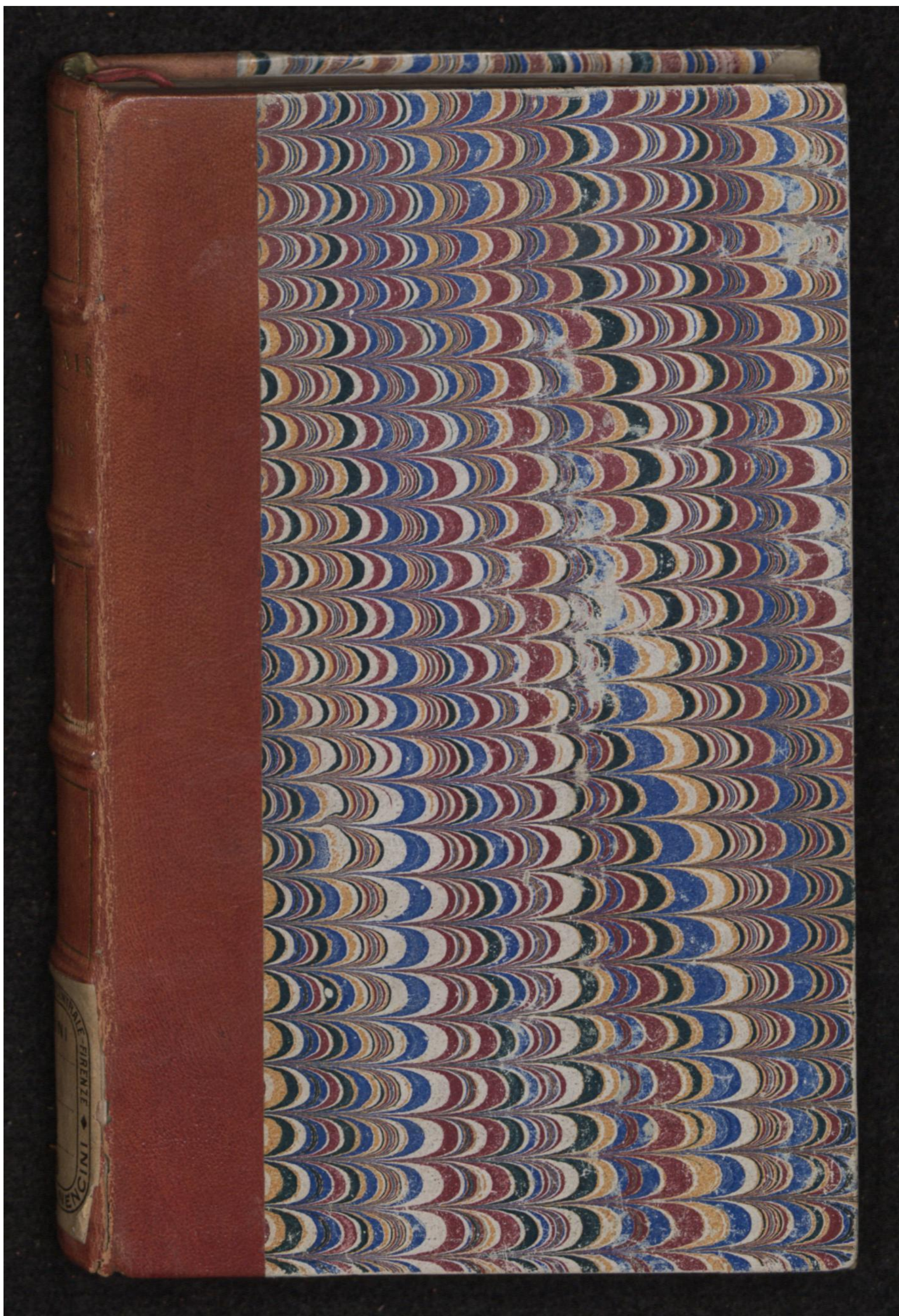
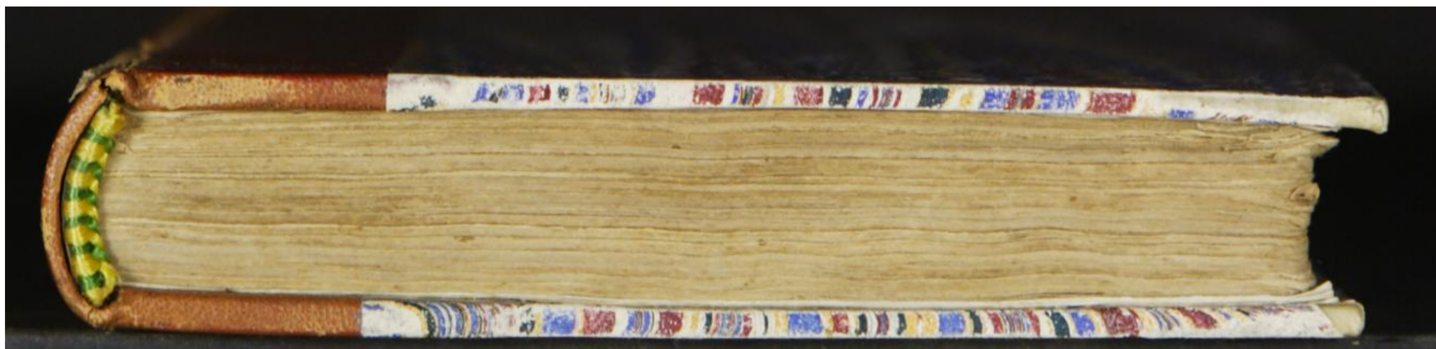

CICERONIS
DE
OFFICIIS
BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE-FIRENZE
RACCOLTA NENCINI
ALDINI
I
4
8

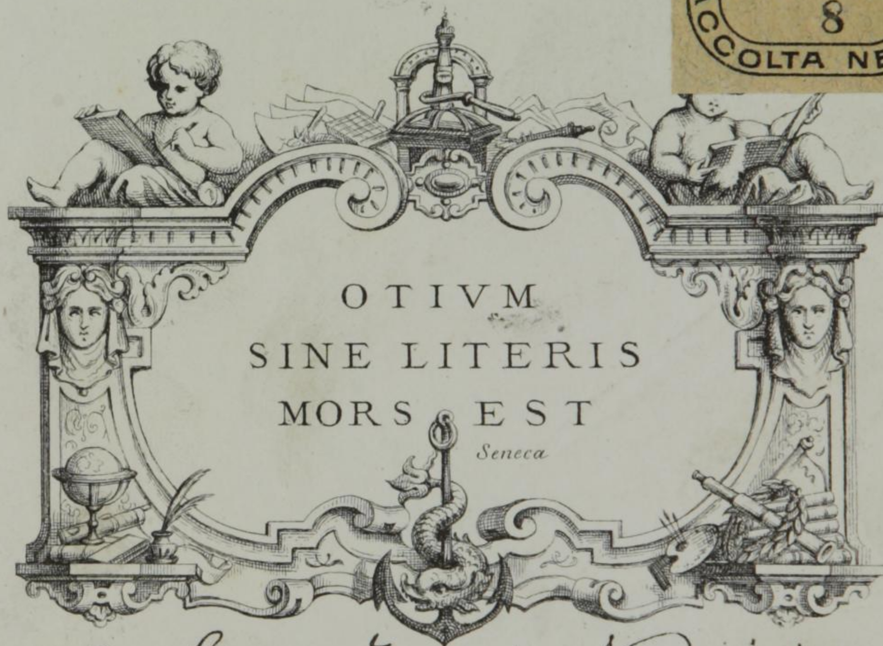

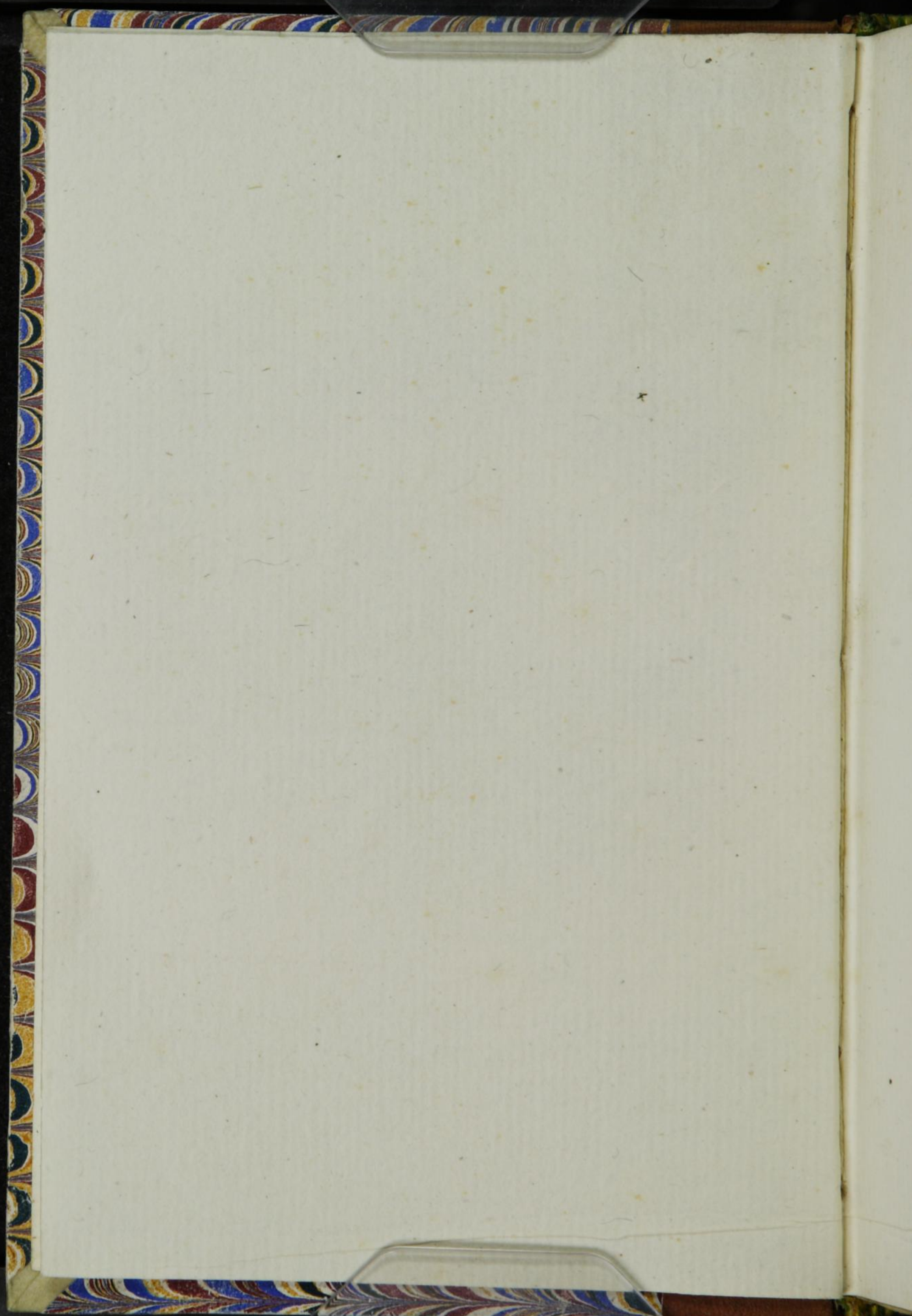

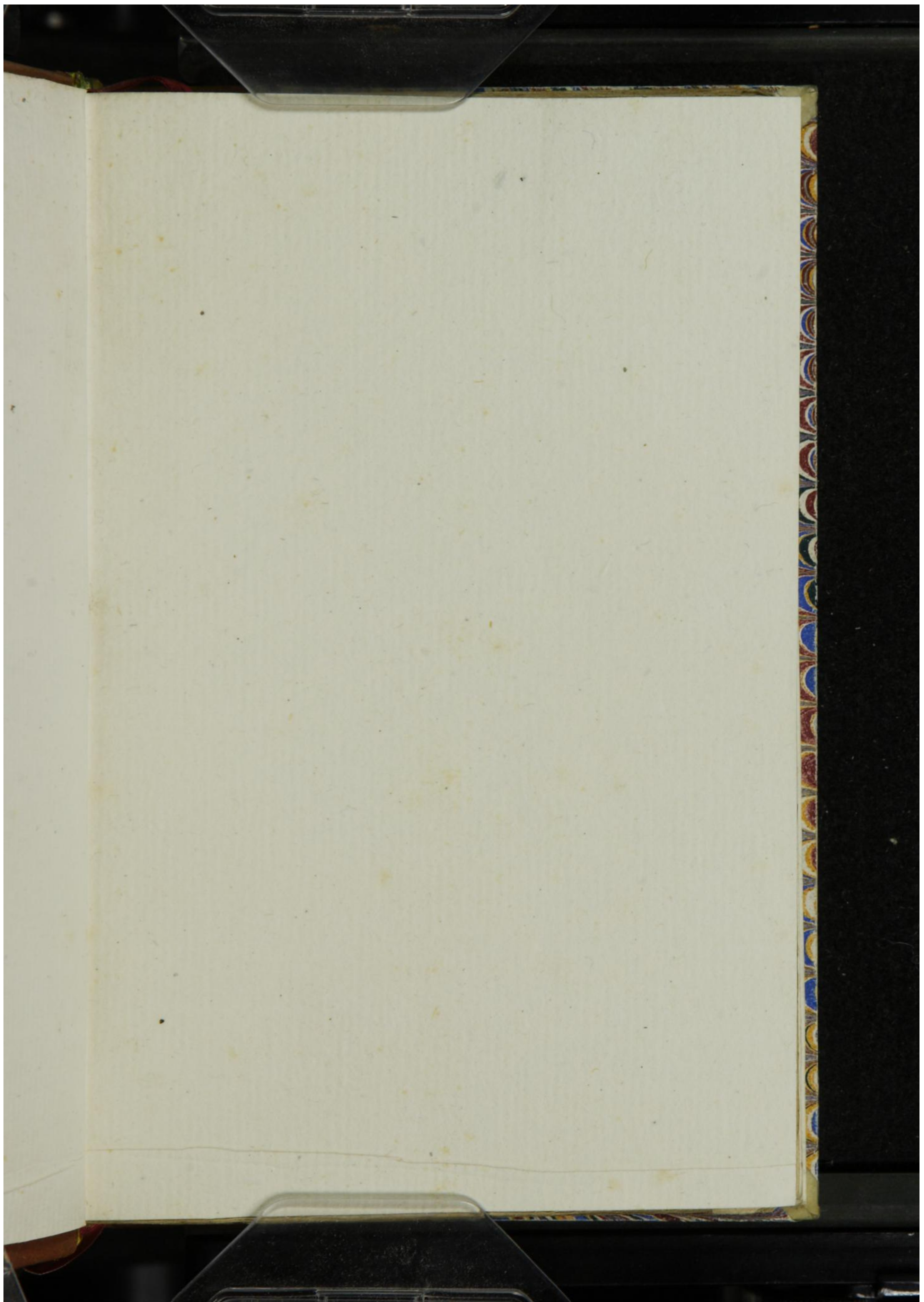

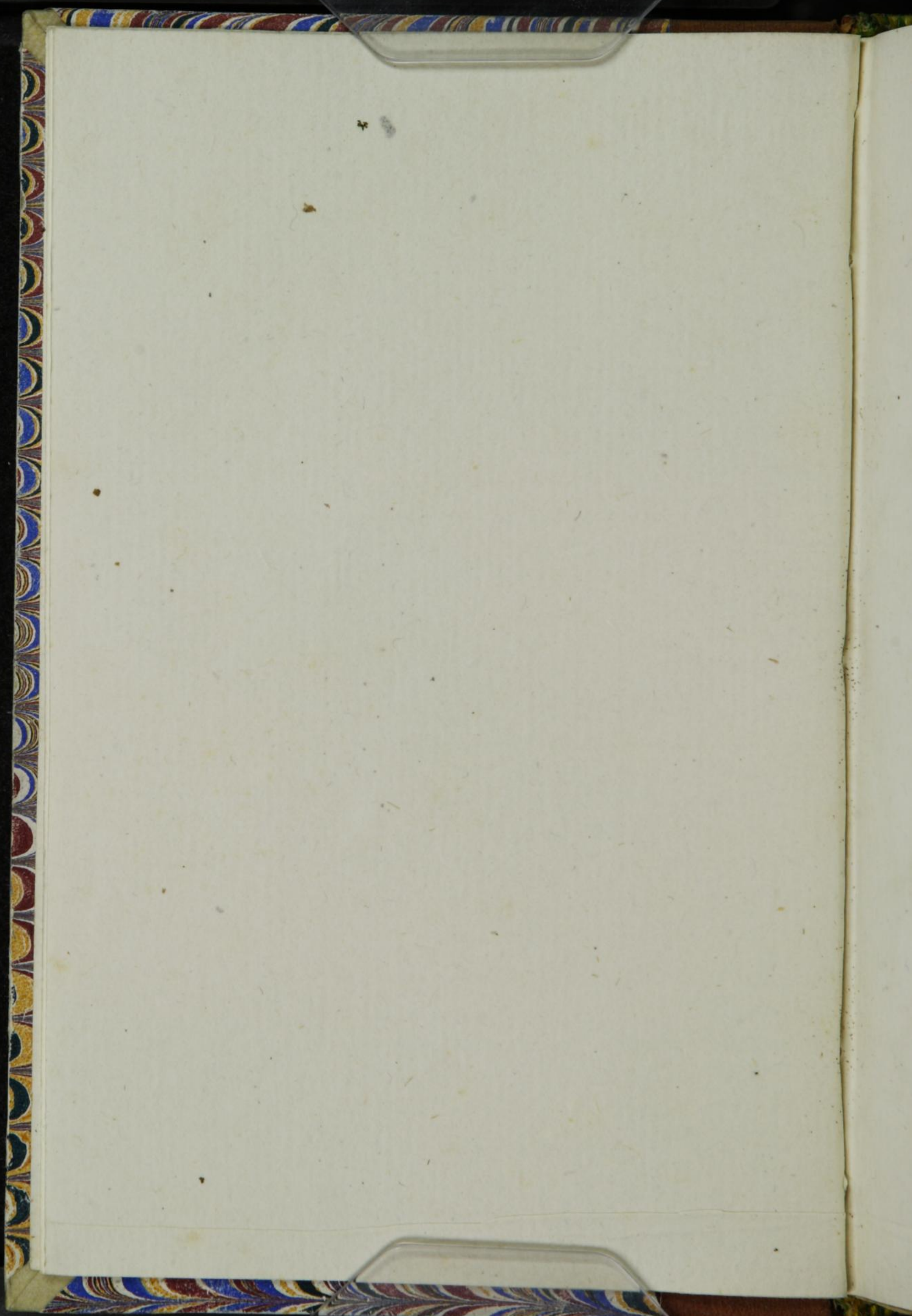

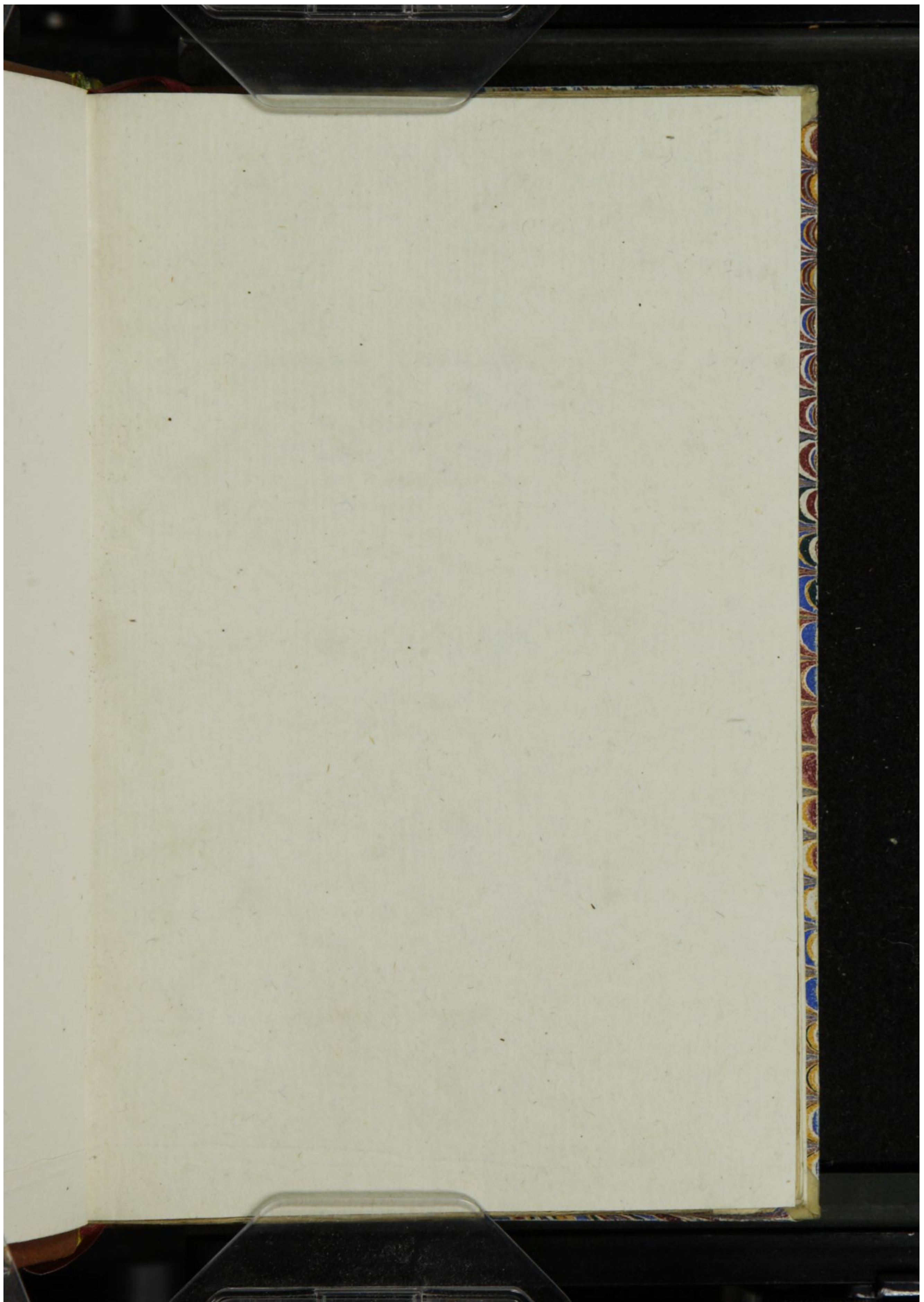
Ex Libris Ioannis Nencini
1874

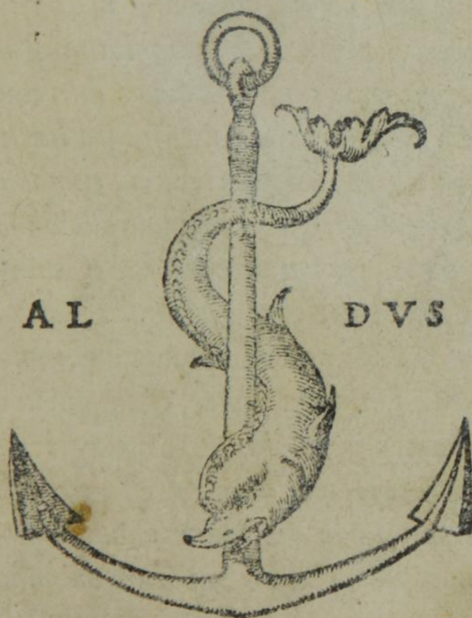

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in iis emendandis studium sit adhi= bitum, intelliget.

Additæ sunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuscri= ptis, et ex ingenio.

AL DVS

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

M. D. XLV.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F. BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

N On ignoras Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaq; duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparan... illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & iisdem rebus quibus nos, et æque atq; nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando & accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum & est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt: quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiunt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiam si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando ac-

cidet, id quod accidere sæpe solet, ut ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore languescent. quo in genere animaduertis Rhamberte quàm multi quotidie labantur. de quibus, facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat: probe enim te, quæ nostra debeat esse in iungendis amicitijs cautio, quæ in iisdem colendis religio, quod item in omni uita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. sensi in me ipso; quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare uix possit. cumq; rerum mearum status, ut sunt humana, interdum mutaretur: memoria teneo, te, nunquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis uoluntatem ac beneuolentiam præstitisse. cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset: quod quidem est factum, postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis nostræ quid non dicam delectationis, sed utilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies uellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc uolunt excellere, paucissimi possunt, eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidem nihil esse purius uideatur. quod eo

mirandum eſt magis, quia tu non, ut alij, diuturno,
atque aſſiduo librorum uſu, ſed temporum ſtudio ſubſi
ciuorum, hoc ut poſſes, conſecutus es. nam ut omit=
tam, ꝙ tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti ſena=
tus arcana creduntur, otium non ſæpe contingit: ecqui
dies eſt, quo non ex amicis tuis aut conſilio tibi aliquis,
aut opera, aut etiam re ſit adiuuandus? qua in conſue=
tudine retinenda nimium diligens eſſe dum uis, accidit
ſæpe, ut tuum potius ipſe commodum, quàm officij co
lendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius face
re ſum arbitratus, ſi hæc opuſcula, in quibus maxime
de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui eſſe
omnium officioſiſſimum, mitterem. genus hoc Rham
berte quoddam eſt, quo ego eos, qui de me bene meriti
ſunt, remunerari ſoleo. perpende rem, nulla uidebi=
tur: animum reſpice, gratiſſimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

q

Vanquam te Marce fili annum iam au=
dientem Cratippum, idq; Athenis, abun=
dare oportet præceptis, institutisq; philo
sophiæ, propter summam et doctoris au
ctoritatem, et urbis, quorum alter te scientia augere po
test, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilita=
tem semper cum græcis latina coniunxi, neq; id in philo
sophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci;
idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusq; oratio
nis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur,
magnum attulimus adiumentum hominibus nostris, ut
non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti
aliquantulum se arbitrentur adeptos & ad dicendum,
et ad iudicandum. quamobrem disces tu quidem à prin
cipe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu
uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantum
proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non
multum à Peripateticis dissidentia, (quoniam utriq; &
Socratici, & Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere
tuo iudicio: nihil enim impedio: orationem autem lati
nam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec
uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam
philosophandi scientiam concedens multis; quod est ora
toris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniam
in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, ui=
deor id meo iure quodam modo uendicare. quamobrem

magnopere te hortor mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui iam ſe illis ferè æquarunt, ſtudioſe legas: uis enim dicendi maior eſt in illis; ſed hoc quoq; colendum eſt æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturq; & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit iudicium: utrunque certe ſecuti ſumus. equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus id forenſe dicendi tractare uoluiſſet, grauiſſime, & copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ à Platone didicerat, tenuiſſet, & pronunciare uoluiſſet, ornate, ſplendideq; facere potuiſſe. eodemq; modo de Ariſtotele, & Iſocrate iudico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum. ſed, cum ſtatuiſſem aliquid hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum, & auctoritati meæ grauiſſimum. nam, cum multa ſint in philoſophia et graui, & utilia, accurate, copioſeq; à philoſophis diſputata, latiſſime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta ſunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forenſibus, neque domeſticis in rebus, neque ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, uacare officio poteſt: in eoq; colendo ſita uitæ eſt honeſtas omnis, et in negligendo tur=

pitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum et bonorum finibus, officium omne peruertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum uirtute coniunctum; idq; suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quanquam ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neq; ulla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maxime honestatem propter se dicant expetendam. itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, et Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officij inuentionem aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror: om-

nis enim, quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio debet à definitione proficiſci; ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur. ¶ Omnis de officio duplex eſt quæſtio. unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis, quibus in omnes partes uſus uitæ confirmari poſſit. ſuperioris generis huiuſmodi exempla ſunt; omnia ne officia perfecta ſint; nunquid officium aliud alio maius ſit; & quæ ſunt generis eiuſdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem uitæ communis ſpectare uidentur. de quibus eſt nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuiſio eſt officij. nam & medium quoddam officium dicitur, et perfectum. perfectum autem officium, rectum (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ij καθῆκον uocant. atq; ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant; medium autem officium id eſſe dicant, quod cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit. Triplex igitur eſt, ut Panætio uidetur, conſilij capiendi deliberatio. nam honeſtum ne factu ſit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit. in quo conſiderando, ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. tum autem inquirunt, aut conſultant, ad uitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint iuuare, & ſuos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare uidetur cũ honeſto id, quod

uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidendo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrũ honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.
Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eamq; degendam præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem conciliat ho

mini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingeneratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat, tueriq; debeat. quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negocijs, curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conseruandum putat; cauetq;, ne quid indecore, effœminatéue faciat; tum, in omnibus &

opinionibus, & factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili, & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascũtur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, et sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uita continetur; ut societas hominum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; & sibi, &

ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpi-
ciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & mo-
deratio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo
genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſo
lum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur
in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem,
honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor au-
tem locis, in quos honeſti naturam, uimq; diuiſimus,
primus ille, qui in ueri cognitione conſiſtit, maxime na
turam attingit humanam: omnes enim trahimur, &
ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in
qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare,
neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in
hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda
ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſq;
temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet,
(omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſideran
das res & tempus, & diligẽtiam. alterum eſt uitium,
quòd quidam nimis magnum ſtudium, multamq; ope
ram in res obſcuras, atque difficiles conferunt, eaſdemq;
non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus
honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur,
id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium au-
diuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognoui-
mus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ o-
mnes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtu-
dio à rebus agendis abduci, cõtra officium eſt: uirtutis
enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe
fit intermiſſio, multiq; dantur ad ſtudia reditus: tum
agitatio mentis, quæ nunquã acquieſcit, poteſt nos in ſtu

Sapiẽtia et prudentia

dijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis autem cogitatio, motusq; animi aut in consilijs capiẽdis de rebus honestis, & pertinẽtibus ad bene, beateq; uiuendum, aut in studijs scientiæ, cognitionisq; uersabitur. ac de primo quidem officij fonte diximus. De tribus autem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, & uitæ quasi cõmunitas continetur. cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor est maximus, ex qua boni uiri nominãtur; & huic coniuncta beneficentia, quam eandem uel benignitatem, uel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; deinde, ut cõmunibus pro cõmunibus utatur, priuatis autem ut suis. sunt autem priuata nulla natura; sed aut ueteri occupatione, ut qui quõdam in uacua uenerunt; aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerant cõmunia; quod cuiq; obtigit, id quisq; teneat. eo si quis sibi plus appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniam (ut præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes uendicant, partem amici; atq; (ut placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominũ causa esse generatos, ut ipsi inter se alij alius prodesse possent: in hoc naturam debemus ducem sequi, & cõmunes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus,

Iustitia

Beneficentia

Iustitia

tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem. Fundamentum autem iustitiæ est fides, idest dictorum, conuentorumq; constantia, & ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde uerba sint ducta, credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, si possint, non propulsant iniuriam: nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus uiolenter uidetur afferre socio: qui autem nõ defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in uitio, quàm si parẽtes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cum is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximã autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur non nulli, ut adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latissime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad usus uitæ necessarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Crassus negabat ullam satis magnam pecuniam esse ei, qui in Rep. princeps uellet esse, qui suis fructibus exercitum alere non posset. delectant etiam magnifici apparatus, uitæq; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocens uitu

duo Genera iniustitiæ

Primum Genus Iniustitiæ

[illegible]

peranda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, et humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splendidissimisq; ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo du

13 odiosum

Alterum Genus Iniustitiae

cant, propterea iustos esse: nam dum alterum iustitiæ genus assequũtur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt: itaque eos ne ad Remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id uoluntate fieri: nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterũ incurrunt: deserunt enim uitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusq; generis, easq́; res ante constituimus, quibus iustitia continetur; facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos ualde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quocirca bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq́;, quem uirum bonum dicimus, commutantur, fiuntq́; contraria; ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; pertinent ad

ueritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, et non seruare, sit iustum: referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ; primũ, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem: potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit: nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolito non esset orbatus: ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruãda sunt ea, quæ sint iis, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam, illis promissis non standum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum es-

migrare

ſent pactæ, non noctium induciæ. nec noſter quidem probandus eſt, ſi uerum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium(nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſque ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis: eſt enim ulciſcendi, et puniendi modus: atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et cæteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli: nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterũ per uim, cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerũt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiã acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cũ iis, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cum autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nũc peregrinum dicimus:

indicant duodecim tabulæ, AVT ſtatus dies cum hoſte: itemq́;, ADVERSVS hoſtem æterna auctoritas. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquã id nomen durius efficit iam uetuſtas: à peregrino enim receſſit, et proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante iuſtas cauſas eſſe bellorum. ſed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ne uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti, belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

regalis ſanè, & digna Aeacidarum genere ſententia. atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Pu

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum, primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datã fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubẽt uti, ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur: utrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. totius autẽ iniustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis dictum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones: uidendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam et qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suam rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod

De Beneficentia ac liberalitate

alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil enim est liberale, quod nō sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates; quòd, qui benigniores uolūt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniuriosi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uidere etiam licet plerosq; nō tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere multa, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uoluntate uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante collata. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoniam autem uiuitur nō cum perfectis hominibus, plenéq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus, præclare agitur, si sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua signi

ficatio uirtutis appareat; colendum autē esse ita quen-que maxime, ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, & magnus in homine nō perfecto, nec sapiente feruentior plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atque hæc in moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. sin erūt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dādi beneficij, alterum reddēdi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habēdi: nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisque animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi

uĕto, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atq; ea, quæ iudicio, considerate, constanterq́; delata sunt. Sed in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimū opitulari. quod contra fit à plerisque: à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq́; seruabitur, si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetĕdum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq́; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidem patĕns hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monſtrat uiam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipſi luceat, cum illi accenderit:

una enim ex re ſatis præcipitur, ut, quidquid ſine detri=mento poſſit commodari, id tribuatur cuique, uel igno=to. ex quo ſunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; ſi quis uelit conſilium, fidele deliberanti dare. quæ ſunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. quare & his uten=dum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. ſed quoniam copiæ paruæ ſingulorum ſunt; eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitu=do: uulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennij fi=nem: Nihilo minus ut ipſi luceat: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum: ut enim ab illa diſcedatur infinita=te, propior eſt eiuſdem gentis, nationis, linguæ; qua ma xime homines coniunguntur: interius etiam eſt, eiuſ=dem eſſe ciuitatis: multa ſunt enim ciuibus inter ſe com munia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, ſuf=fragia, conſuetudines præterea, & familiaritates, mul=tæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio eſt, ſocietas propinquorum: ab illa enim im=menſa ſocietate humani generis, in exiguum, angu=ſtumq; concluditur. nam cum ſit hoc natura commu=ne omnium animantium, ut habeant libidinem pro=creandi; prima ſocietas in ipſo eſt coniugio, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. id autem eſt principium urbis, et quaſi ſeminarium Reip. ſequun=tur fratrum coniunctiones, poſt conſobrinorum, ſobri=

norumq́; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulcra habere communia. sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq́;, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq́; uoluntates, in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac se ipso: efficiturq́; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro, citroq́; datis, acceptisq́;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq́; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuique maxime necesse sit, & quid quisq; nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuiq; debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei

magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Magnitudo animi et fortitudo

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, et fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. et P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis. itaque probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: non so

lum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota à iuſtitia, calliditas potius, quàm ſapientia eſt appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eoſdem bonos, & ſimplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces eſſe uolumus: quæ ſunt ex media laude iuſtitiæ. ſed illud odioſum eſt, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innaſcitur: ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate uincendi; ſic ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium eſſe, uel potius ſolus eſſe. difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſeruare æquitatem, quæ eſt iuſtitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neque diſceptatione uinci ſe, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: exiſtuntq; in Rep. plerunque largitores, & factioſi, ut opes quammaximas conſequantur, & ſint ui potius ſuperiores, quàm iuſtitia pares. ſed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim eſt tempus, quod iuſtitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant iniuriam. uera autem, & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria iudicat, principemq; ſe eſſe mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non eſt habendus. facillime autem ad res iniuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo et gloriæ cupido. qui locus eſt ſanè lubricus, quòd uix inue-

Duabus rebus cernitur animus fortis et magnus

nitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, non quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succumbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, sed ut uehementer arduas, plenasq; laborum, & periculorum, tum causa uitæ, tum multarum rerum, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autem, et ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices, & ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara uidentur, parua ducere, eaque ratione stabili, firmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; & ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, et uaria in hominum uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil

honestius, magnificentius, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua magnanimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem et sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longéq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed et facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp. non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dedi-

derunt; & ijs, qui aut ualetudinis imbecillitate, aut ali qua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cum eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, & magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur: maioráq; efficienda Remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas

cuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum pleriq; arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atq; in magnis animis, ingenijsq; id plerunq; contingit, eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, et fortiores. mihi quidem neq;; pueris nobis,

An res bellicae maiores sint q[uam] urbanae

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pópeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus, singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manúq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus nonne togæ arma cessere? neq; enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiáq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem et hæreditas huius gloriæ, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, et ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando . honeſtum
autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi
cura, et cogitatione . in quo non minorem utilitatem af
ferunt, qui togati Reip. præſunt, quàm qui bella gerunt.
itaq; eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta
bella ſunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis con
ſilio bellum tertium Punicum : in quo etiam mortui ua
luit auctoritas . quare expetenda quidem magis eſt de-
cernendi ratio, quàm decertandi fortitudo : ſed cauen-
dum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione
faciamus . bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud,
niſi pax quæſita uideatur . fortis uero animi, et conſtan
tis eſt non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuãtem
de gradu deijci, ut dicitur ; ſed præſentis animi uti con
ſilio, nec à ratione diſcedere . quanquam hoc animi, il-
lud etiam ingenij magni eſt, præcipere cogitatione futu
ra, et aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in
utranq; partem ; & quid agendum ſit, cum quid euene
rit ; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum ſit,
non putaram . hæc ſunt opera magni animi, & excelſi,
& prudentia, conſilioq; fidentis . temere autem in acie
uerſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddã,
et belluarum ſimile eſt . ſed, cum tempus eſt, neceſſitaſq;
poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſeruituti, tur-
pitudiniq; anteponenda . De euertendis autem, diripien-
diſq; urbibus ualde illud conſiderandum eſt, ne quid te-
mere, ne quid crudeliter fiat . idq; eſt uiri magnanimi,
rebus agitatis punire ſontes, multitudinem conſeruare,
in omni fortuna recta, atque honeſta retinere : ut enim
ſunt (quemadmodum ſupra dixi) qui urbanis rebus bel-

licas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, et maiora uideãtur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscere re explicata boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaq; fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cũ Cleom-

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda con=flixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum eſt etiam in rebus urbanis: ſunt enim, qui, quod ſentiunt, etiam ſi optimum ſit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium ſic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum partem aliquam tuentur, reliquias deſerant: ut enim tutela, ſic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſi, gerenda eſt. qui autem parti ciuium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in ciuitatem inducunt, ſeditionem, atq; diſcordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij ſtudioſi optimi cuiuſq; uideantur, pauci uniuerſorum. hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra Rep. non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principatu fugiet, atq; oderit, tradetq; ſe totum Reip. neq; opes, aut potentiam conſectabitur, totamq; eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. nec uero criminibus falſis in odiũ aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iuſtitiæ, honeſtatiq; adhæreſcet, ut, dum eam conſeruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, q̃ deſerat illa, quæ dixi. miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq;

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, et præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atq; clementia, ut adhibeatur Reip. causa seueritas: sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad Reip. utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ij, qui præsunt Reip. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia,

sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad uoluntatem nostram fluentibus, superbiam magnopere, fastidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni uita, & idem semper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo superiorem fuisse: itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere; ut equos propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti, sic homines secundis rebus effrenatos, sibiq; præfidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atq; etiam in secundissimis rebus maxime est utendum consilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda est auctoritas: iisdemq; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est: tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uersantur erroribus. sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Remp. regant, quòd eorum

administratio latissime pateat, ad plurimosq; perti-
neat : esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam
in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur ma
gna quædam, seséq; suarum rerum finibus continerent;
aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. admi
nistrarent, delectarentur re sua familiari, non eam qui-
dem omni ratione exaggerantes, neq; excludẽtes ab eius
usu suos, potiusq; & amicis impartientes, & Reip. si
quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq;
turpi quæstu, neque odioso : tum quamplurimis, modo
dignis, se utilem præbeat : deinde augeatur ratione, di-
ligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm
liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta ser-
uantem licet magnifice, grauiter, animoseq; uiuere, atq;
etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice. sequi
tur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in
qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, tempe-
rantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum a-
nimi, et rerum modus cernitur. hoc loco continetur id,
quod dici latine decorum potest : græce enim πρέπον di
citur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separa-
ri : nam et, quod decet, honestum est; et, quod honestũ
est, decet. qualis autem differentia sit honesti, et decori,
facilius intelligi, quàm explanari potest : quidquid enim
est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est ho-
nestas : itaq; non solum in hac parte honestatis, de qua
hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superiori-
bus, quid deceat, apparet : nam & ratione uti, atq; ora
tione prudenter; & agere, quod agas, considerate;
omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet : con-

Temperantia et Modestia
Decorum

traq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia, sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari: ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nam & generale quoddam decorũ intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atq; illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellẽtiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperãtia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi a philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solẽt. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

Duplex Decorum

Decori Definitio

Decorum Poetarum

NATIS sepulcrum ipse est parens;
indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitatur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenq; deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiáq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uiciosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura constātiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in uno quoq; genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta cōpositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, q inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorū, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atq; factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum: nam negligere, quid de se quisq; sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur uis decori. his igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hāc primum habet uiam, quæ deducit ad conuenientiā,

Decorum generale

Officium quod a decoro ducitur

conſeruationem'q; naturæ : quam ſi ſequemur ducem , nūquam aberrabimus ; ſequemurq́; & id,quod acutū, & perſpicax natura eſt , & id quod ad hominum ſo=cietatem accōmodatum ; & id,quod uehemens,atq; forte . ſed maxima uis decori in hac ineſt parte,de qua diſputamus : neq; enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt,ſed multo etiam magis animi motus probādi, qui item ad naturam accōmodati ſunt. Duplex eſt enim uis animorum,atq; naturæ. una pars in appetitu poſita eſt ; quæ eſt ὁρμὴ græce ; quæ hominē huc, & illuc rapit : altera in ratione ; quæ docet,& explanat,quid faciendū,fugiendumq́; ſit . ita fit,ut ratio præſit,appeti=tus uero obtēperet . omni autem actio uacare debet temeritate,et negligentia ;nec uero agere quidquā,cuius non poſſis cauſam probabilē reddere : hæc eſt enim fe=rè deſcriptio officij.Efficiēdum autē eſt,ut appetitus rationi obediant,eamq́; neq; præcurrāt, nec propter pigritiam,aut ignauiā deſerant ; ſintq́; tranquilli,atq; omni perturbatione animi careant . ex quo elucebit omnis cōſtantia,omniſq́; moderatio.nā qui appetitus longius euagantur,& tanq̄ exultantes ſiue cupiendo, ſiue fugiēdo nō ſatis à ratione retinentur,hi ſine dubio finem, et modum tranſeunt: relinquunt enim,& abijciunt obedientiam,nec rationi parent,cui ſunt ſubiecti lege naturæ . à quibus nō modo animi perturbantur,ſed etiam corpora . licet ora ipſa cernere iratorum,aut eorū,qui aut libidine aliqua,aut metu cōmoti ſunt, aut uoluptate ni=mia geſtiunt : quorū omnium uultus,uoces,motus,ſta=tuſq́; mutātur . ex quibus illud intelligitur(ut ad offi=cij formā reuertamur)appetitus omnes cōtrahendos,ſe=

dandosq;,excitandamq; esse animaduersionem, & diligentiam,ut ne quid temere,ac fortuitu,incōsiderate,negligenterq; agamus : neq; enim ita generati à natura sumus,ut ad ludū,et iocum facti esse uideamur, sed ad seueritatem potius,et ad quædam studia grauiora, atq; maiora . ludo autem,et ioco uti illis quidem licet,sed,si cut somno et quietibus cæteris,tum,cū grauibus,serijsq; rebus satisfecerimus . ipsumq; genus iocandi non profusum,nec immodestū, sed ingenuum,et facetum esse debet:ut enim pueris non omnem licentiā ludendi damus, sed eam,quæ ab honestatis actionibus nō sit aliena ; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumē eluceat . duplex omnino est iocandi genus : unum illiberale,petulans,flagitiosum,obscœnum: alterum elegans,urbanū,ingeniosum,facetum . quo genere nō modo Plautus noster,& Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt : multaq; multorū facete dicta ; ut ea,quæ à sene Catone sunt collecta,quæ uocantur ἀποφθέγματα . facilis igitur est distinctio ingenui,& illiberalis ioci . alter est, si tempore fit, ac remisso animo,libero dignus:alter ne homine quidē,si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas . ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus,elatiq; uoluptate in aliquam turpitudinē delabamur . suppeditant autem et cāpus noster, & studia uenandi honesta exēpla ludendi . sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere , quantū natura hominis pecudibus,reliquisq; bestijs antecedat : illæ enim sentiunt,nisi uoluptatem,ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo ali

tur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq; et audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem nō satis esse dignam hominis præstantia, eamq; contemni, et reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligēter ei tenendum esse modum eius fruēdæ. itaque uictus, cultusq; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. atq; etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, et delicate, ac molliter uiuere; quamq; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq;. intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestū, decorumq; trahitur, et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq; in formis, alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic et in animis existunt etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, et L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdē temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius

duabus personis sumus à natura induti

familiari Scipione ambitio maior, uita tristior. de Græcis autem dulcem & facetum, festiuiq; sermonis, atq; in omni ratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. in quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Pheræum Iasonem cæteris anteponunt. in primisq; uersutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius esset, et plus aliquanto Reip. prodesset, furere se simulauit. sunt his alij multum dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itémq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deseruiant, dum, quod uelint, consequantur: ut Syllam, & M. Crassum uidebamus. quo in genere uersutissimum, & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus; contráq; Callicratidam, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. itémq; in sermonibus, alium quidem uidemus, quáuis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idémq; & in Q. Mutio Mancino uidimus. audiui et ex maioribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica; contráq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuisse sermonis; nec non Xenocratem quidem seuerissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnũ, clarúmq; fuisse. innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq;, mi-

nime tamen uituperandorum. admodum autem tuenda sunt sua cuiq; nõ uitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: sic enim est faciendum, ut contra naturam uniuersam nihil contendamus; ea tamen conseruata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia grauiora, atq; meliora, tamẽ nos studia nostra naturæ regula metiamur: neq; enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam sequi, quod assequi nequeas. ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, idest aduersante, et repugnãte natura. omnino, si quidquam est decorum, nihil est profecto magis, quàm æquabilitas uniuersæ uitæ, tum singularum actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam: ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; sic in actiones, omnemq; uitã nullam discrepantiam conferre debemus. atq; hæc differentia naturarũ tantam habet uim, ut nõ nunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat: nõ enim alia in causa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: atqui cæteris forsitan uitio datũ esset, si se interemissent, propterea quód eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamq; ipse perpetua constantia roborasset, semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset, moriendũ potius, quàm tyranni uultus aspiciendus, fuit. quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt)

inseruiret, et in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet; domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui; eáq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;; qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quẽ ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimũ elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij nõ erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quãminimum indecore facere possimus: nec tã est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accõmodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eáq;, quæ sunt his contraria, in casu sita, tẽporibus gubernãtur; ipsi autem quã personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiã, alij ad ius ciuile, alij

ad eloquentiam

3.ª perso. adiungi. tur.

ad eloquentiam applicant, ipsarumq; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis student excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam; ut hic idem Africanus eloquentia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuisset quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximéq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parētibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem constituendum est, quos uos, et quales esse uelimus, et in quo genere uitæ. quæ deliberatio est omnium difficillima: ineunte enim adolescentia, cum inest maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamauit: itaque ante implicatur aliquo certo genere, cursúq; uiuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret, quod tempus à natura ad deligēdum, quam quisque uiam uiuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem atque ibi sedentem diu secum, multumq; dubitasse, cum duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius esset: hoc Herculis Iouis satu edito potuit fortasse cōtingere; no=

bis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atque ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam cōsilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibēda, ut cōstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniam maximā uim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliū uitæ omne contulerit, is cōstantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morū, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cōmodiusq; faciemus: sin minus, sensim

erit,pedetentimq́; facienda: ut amicitias,quæ minus delectent,et minus probentur,magis decere censent sapientes sensim dissuere,quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ,omni ratione curandum est,ut id bono consilio fecisse uideamur. Sed quoniam paulo ante dictum est,imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit,ne uitia sint imitanda: deinde, si natura non ferret,ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius,qui hunc Paulo natum adoptauit,propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare, siue populum concionibus tenere, siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erũt in ipsius potestate,iustitiã,fidem,liberalitatem,modestiam,temperantiam;quo minus ab eo id,quod desit,requiratur. optima autem hæreditas à patribus traditur liberis,omniq; patrimonio præstantior,gloria uirtutis,rerumq́; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis, maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos,et probatissimos,quorũ consilio,atq; auctoritate nitatur: ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq́; & animi,& corporis,ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos,& dare se iucunditati uolent,caueant intemperãtiam,meminerint uerecundiæ: quod erit fa-

cilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, et iuuentutem, et maxime Remp. consilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne languori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cum omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem & libidinũ intemperantia accesserit, duplex malum est, quòd & ipsa senectus cõcipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorum; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Priuatum autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure uiuere, neque summissum, & abiectum, neq; se efferentem; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad elo-

quendum, sed satis erit intelligi) in his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus, et apud quos uiuamus: his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu; quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis; ipsiq; necessitati, dant operam, ut quamoccultissime pareant; quarumq; partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant; quodq; facere non turpe est, modo occulte, id dicere obscœnum est; itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obscœnitate. nec uero audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerũt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare, adulterari re turpe est, sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra uerecundiam disputantur. nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, auriumq; cõprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo sunt maxime fugienda, ne quid ef-

fœminatum, aut molle; aut ne quid durum, aut rusticũ sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cõcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorum quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerẽtur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum non nulli gestus ineptijs non uacant, & in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes pomparum ferculis esse uideamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. sed multo etiam magis elaborandũ est, ne animi motus à natu-

ra recedăt: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atq; exanimationes incidamus, et si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. motus autem animorum duplices sunt: alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in uero exquirendo maxime uersatur: appetitus impellit ad agendum. curadum est igitur, ut cogitatione ad res quamoptimas utamur, appetitum rationi obedientem præbeamus. Et quoniã magna uis orationis est, eademq́; duplex, altera contentionis, altera sermonis: cõtentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium uersetur, persequatur etiã conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis. quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studijs inueniuntur magistri. huic autem qui studeant, sunt nulli. rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ uerborum sententiarumq́; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. sed cũ orationis iudicem uocem habeamus, in uoce autem duo sequamur, ut clara sit, ut suauis: utrunque omnino à natura petendum est; uerum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, et leniter. quid fuit in Catulis, ut eos exquisito iudicio putares uti literarum? quanquam erant literati: sed & alij: hi autẽ optime uti lingua latina putabantur. sonus erat dulcis: literæ neque expressæ, neq; oppressæ; ne aut obscurum esset, aut nimis putidum. sine contentione uox nec languẽs, nec canora. uberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio nõ minor. sale uero conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater,

uicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos: nec uero, tanquam in possessionem suam uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, uicissitudine non nunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitium aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut seuere, maledice, contumelioseq; dicitur. habentur autem plerunque sermones aut de domesticis negocijs, aut de Rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: sed utcunque aderũt res: neque enim iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, idest motus animi nimios, rationi nõ obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare; ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus, & uereri, & diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ: in quibus utendum est fortasse & uocis con=

tentione maiore, & uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamur irati, sed, ut ad urendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate potest. magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut seueritas adhibeatur, & contumelia repellatur. atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audiétium imitari militem gloriosum. et quoniam omnia persequimur, uolumus quidem certe; dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclaram ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiseretur, suffragata domino, nouo homini, ad Consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum Consulatum primus intulit: hic summi, et clarissimi uiri filius

in domum multiplicatam non repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda; nec domo dominus, sed domino domus honestenda est. & ut in cæteris habenda ratio nó sua solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominũ cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis. aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit, si est in ea solitudo, et maxime, si aliquádo alio domino solita est frequẽtari: odiosum est enim, cũ à prætereuntibus dicitur; O' domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino: quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: ut L.Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatem reuocádus: eademq; mediocritas ad communem usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius: deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tene=

re, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. hæc autem ſcientia continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quã interpretamur modeſtiam: quo in uerbo modus ineſt. ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſeruatio. itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur à Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarũ. itaque uidetur eadem uis ordinis, & collocationis fore: nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis: locum autem actionis, opportunitatẽ temporis eſſe dicunt. tempus autem actionis opportunum, græce εὐκαιρία, latine appellatur occaſio. ſic fit, ut modeſtia hæc, quam interpretamur ita, ut dixi, ſcientia ſit opportunitati idoneorum ad agendum temporum. ſed poteſt eadem eſſe prudẽtiæ diffinitio: de qua principio diximus. hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & alijs ſimilibus uirtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt: quæ autem harum uirtutum, de quibus iam dudum loquimur, quæ pertinent ad uerecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum uiuimus, nunc dicenda ſunt. Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in uita omnia ſint apta, et inter ſe conuenientia: turpe eſt enim, ualdeq; uitioſum, in re ſeuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. bene Pericles, cum haberet collegam in Prætura Sophoclem, hiq; de

communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, o puerum pulchrum Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis. ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum discrepent, tamẽ id à sciente animaduerti solet: sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum concentus est: itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligemus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorum fiat, quid ab officio, naturáq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodque eorum sit, ex alijs iudicare, ut, si quid dedeceat in illis, uitemus

& ipsi: fit enim nescio quo modo, ut magis in alijs cernamus, quàm in nobismet ipsis, si quid delinquitur. itaque facillime corriguntur illi in discendo, quorum uitia imitantur emendandi causa magistri. nec uero alienum est ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, uel etiam usu peritos, et, quid his de uno quoq; genere officij placeat, exquirere: maior enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. in quibus uidendum est non modo, quid quisque loquatur; sed etiam, quid quisque sentiat; atque etiam, de qua causa quisque sentiat. ut enim pictores, & ij, qui signa fabricant, & uero etiam poetæ suum quisque opus à uulgo considerari uult, ut, si quid reprehendendū sit à pluribus, id corrigatur, hiq; et secum, et cum alijs, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda; & mutanda, & corrigenda sunt: quæ uero more aguntur, & institutis ciuilibus, de his nihil est præcipiendum: illa enim ipsa præcepta sunt: nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinemq; ciuilem fecerint, locutiue sint, idem sibi arbitretur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum uero ratio tota est eijcienda: est enim inimica uerecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. eos autem, quorum uita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, de Rep. sentientes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos obseruare, & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere ijs, qui magistratū habebunt; habere delectum

ciuis, & peregrini; in ipſo quoque peregrino, priuatim ne, an publice uenerit. ad ſummam (ne agam de ſingulis) communem totius generis hominum conciliationem, et conſociationem colere, tueri, ſeruare debemus. iam de artificijs, & quæſtibus, qui liberales habēdi, qui ſordidi ſint, hæc ferè accepimus. primum improbantur ij quæſtus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorū, & fœneratorū. illiberales autem, et ſordidi quæſtus mercenariorum omnium, quorū operæ, nō quorū artes emuntur: eſt enim in illis ipſa merces auctoramētum ſeruitutis. ſordidi etiam putādi, qui mercantur à mercatoribus, quod ſtatim uēdant: nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur: nec uero quidquam eſt turpius uanitate. opificesq́; omnes in ſordida arte uerſantur. nec uero quidquā ingenuum poteſt habere officina. minimeq́; artes probandæ, quæ miniſtræ ſunt uoluptatū; Cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, ut ait Terentius. adde his, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumq́; ludum talarium. quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honeſtarum; hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna, & copioſa, multa undique apportans, multisq́; ſine uanitate impartiens, non eſt admodum uituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, uel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portū, ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq́; contulerit, uidetur iure optimo poſſe laudari. omniū autem rerum, ex quibus aliquid exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil uberius, nil dul-

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq́; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq́; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocãt: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quãdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq́; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq́; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea uero actio in hominum

commodis tuendis maxime cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, & indicat: quis est enim tam cupidus perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaque omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & commodis non recesserunt: nam et erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quicquid ad Remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctoribus, atque doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarum assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui disciplinam Reip. pertineret, ut otium suum ad nostrum negotium contulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam sapientiam, pru-

dentiam,

dentiam, intelligentiam'q; potissimum conferunt. ob eã etiam causam eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quàm uel acutissime sine eloquentia cogitare; quòd cogitatio in se ipsa uertitur, eloquentia uero complecti- tur eos, quibuscum communitate iuncti sumus. atque, ut apum examina non fingendorum fauorum causa cõ gregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt fauos: sic homines, ac multo etiam magis natura con- gregati, adhibent agendi, cogitandi'q; solertiam. itaque nisi ea uirtus, quæ constat ex hominibus tuendis, idest ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem, soliuaga cognitio, & ieiuna uideatur: item'q; magnitu do animi, remota cõmunitate, coniunctione'q; humana, feritas sit quædam, & immanitas. ita fit, ut uincat co gnitionis studium consociatio hominum, atque commu- nitas. nec uerum est, quod dicitur à quibusdam, pro- pter necessitatem uitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine alijs, atque efficere non possemus, iccirco istam esse cum hominibus communitatem, & societa- tem; quòd, si omnia nobis, quæ ad uictum, cultum'q; pertinent, quasi uirgula diuina (ut aiunt) suppeditaren tur, tum optimo quisque ingenio, negotijs omnibus omis sis, totum se in cognitione, & scientia collocaret. non est ita: nam et solitudinem fugeret, et socium studij quæ- reret; tum docere, tum discere uellet, tum audire, tum dicere. ergo, omne officium, quod ad coniunctionem hominum, & ad societatem tuendam ualet, anteponen- dum est illi officio, quod cognitione, & scientia contine- tur. illud forsitan quærendum sit, num hæc communi tas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderatio-

ni, modestiæq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideantur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam Reip. causa, nec Resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

q Vemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, satis explicatũ arbitror libro superiore. sequitur, ut hæc officiorũ genera persequar, quæ pertinent ad uitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modo ad legendi, sed etiã ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibusdam bonis uiris philosophiæ nomen sit inuisum, mirenturq; in ea tantum me operæ et temporis ponere. ego autem, quàm diu Resp. per eos regebatur, quibus se ipsa cõmiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque esset usquam cõsilio, aut auctoritati locus, socios deniq; tuendæ Reip. summos uiros amisissem; nec me angoribus dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem; nec rursum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Resp. stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines non tam cõmutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidisset: primum enim, ut stante Rep. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo operæ poneremus; de=

inde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus . cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ . nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem . cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & Reip. temporibus . id autem omne consumebatur in legendo : scribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erãt nota nostris, & erant cognitione dignissima : quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur : nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ . sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia . cuius studium qui uituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet . nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendum; siue ratio constãtiæ, uirtutisq; quæritur : aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur . nullam dicere maximarum rerum artem esse,

cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est pa=
rum considerate loquentium, atque in maximis rebus er
rantium. si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea
quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? sed
hæc, cum ad philosophiam cohortamur, accuratius so=
lent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc au
tem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orba
ti Reip. muneribus ad hoc nos studium potissimum con
tulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à do=
ctis, & eruditis, quærentibus, satis ne constanter facere
uideamur, qui, cum percipi nihil posse dicamus, tamen
& alijs de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempo
re præcepta officij persequamur. Quibus uellem satis
cognita esset nostra sententia: non enim sumus ij, quo
rum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid
sequatur: quæ enim esset ista mens, uel quæ uita potius,
non solum disputandi, sed etiam uiuendi ratione subla
ta? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse
dicunt, sic ab his dissentientes alia probabilia, cōtra alia
improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me im=
pediat ea, quæ mihi probabilia uideantur, sequi; quæ
contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam ui
tare, fugere temeritatem, quæ à sapientia dissidet pluri
mum? contra autem omnia disputatur à nostris, quòd
hoc ipsum probabile elucere non posset, nisi ex utraque
parte causarum esset facta contentio. sed hæc explana
ta sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligen
ter. Tibi autē mi Cicero, quanquam in antiquissima, no
bilissimaq; philosophia Cratippo auctore uersaris ijs si
millimo, qui ista præclara pepererūt; tamen hæc nostra,

finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad institu=ta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq́; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, faculta=tes, quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc au=tem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. in quo uerbo lapsa cõsuetudo deflexit de uia, sensimq́; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile non esset; & utile, quod nõ honestum: qua nulla pernicies maior hominum uitæ potuit afferri. summa quidem auctoritate philosophi seuere sanè atque honeste hæc tria genera confusa, cogitatione distinguũt: quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itemq́;, quod honestum, idem esse iustum: ex quo efficitur, ut quidquid hone=stum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripiendus est; omnisq́; opinio ad eam spem traducenda, ut honestis consilijs, iustisq́; factis, nõ fraude, & malitia se intelligant ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad uitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inani=mata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur è terra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ ha=bent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. exper=tes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, qua=rum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atque

uitam. ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, & secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earumq; iterum rerum, quæ noceant, et obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere nõ putant, his exceptis homines hominibus plurimum obesse, uel prodesse arbitrantur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, et ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neque enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum ulla esse potuisset. iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrũ, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tempestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi communis uita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, percipiantur,

eas nos nullo modo ſine hominum manu, atq; opera capere potuiſſe. qui deniq; ex beſtijs fructus, aut quæ cõmoditas, niſi homines adiuuarent, percipi poſſet? nam & qui principes inueniendi fuerunt quem ex quaq; bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere equos, aut domare, aut tueri, aut tempeſtiuos fructus ex his capere poſſemus: ab eiuſdemq; & ea, quæ nocent, interficiũtur, &, quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur. quid enumerem artiũ multitudinem, ſine quibus uita omnino nulla eſſe potuiſſet? quis enim ægris ſubueniret? quæ eſſet oblectatio ualentium, qui uictus, aut cultus, niſi tã multæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta hominum uita tantũ deſtitit à uictu, & cultu beſtiarum. urbes uero ſine hominũ cœtu non potuiſſent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresq; cõſtituti, tum iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuẽdi diſciplina; per quas bene, beateq; uiuitur. quas res et manſuetudo animorũ conſecuta, & uerecundia eſt: effectumq; eſt, ut eſſet uita munitior, atq; ut dando, & accipiendo, permutãdisq; facultatibus, & cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco ſumus, quàm neceſſe eſt: quis eſt enim, cui nõ perſpicua ſint illa, quæ pluribus uerbis à Panætio cõmemorantur, neminem neq; ducem in bello, nec principem domi magnas res, & ſalutares ſine hominum ſtudijs gerere potuiſſe? commemoratur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander: quos negat ſine adiumentis hominum tantas res efficere potuiſſe. utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs. atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum, atq; con

sensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluuionis, pestilentiæ, uastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta; deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, idest bellis, aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint, et obsint; proprium hoc statuo esse uirtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adiungere. itaq;, quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum uitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, uirorum præstátium sapientia, & uirtute excitantur: etenim uirtus ferè omnis in tribus rebus uertitur. quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re uerum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuiq;, quid consequens, ex quo quæq; gignantur, quæ cuiusque rei sit causa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, iys, quibuscum congregamur, uti moderate, & scienter, quorum studiys ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantáq; pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitasq; patitur. quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut ho

minum ſtudia complectamur, eaque teneamus, dicemus, neque ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranq; partem, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: & , cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi) rariora. at uero interitus exercitum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atque excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, popularesúe homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremo pretio, aut mercede ducuntur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio,

& inquinatiſſima & ijs,qui ea tenentur , & illis', qui
ad eam confugere conantur : male enim ſe res habet,
cum,quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia . ſed
quoniam non nunquam ſubſidium hoc neceſſarium eſt,
quemadmodum ſit utendum eo, dicemus ,ſi prius ijs de
rebus,quæ uirtuti propiores ſunt,dixerimus. atq; etiam
ſubijciunt ſe homines imperio alterius,& poteſtati plu=
ribus de cauſis : ducuntur enim aut beneuolentia , aut
beneficiorum magnitudine , aut dignitatis præſtantia ,
aut ſpe, ſibi id utile futurum ; aut metu , ne ui parere
cogantur ; aut ſpe largitionis,promiſſionisq; capti; aut
poſtremo,ut ſæpe in noſtra Rep.uidemus, mercede con=
ducti . rerum autem omnium nec aptius eſt quidquam
ad opes tuendas,quàm diligi ; nec alienius,quàm time=
ri . præclare Ennius :

Quem metuunt , oderunt :
Quem quiſque odit , perijſſe expetit .

multorum autem odijs nullas opes poſſe obſiſtere, ſi an=
tea fuit ignotum , nuper eſt cognitum . nec uero huius
tyranni ſolum,quem armis oppreſſa pertulit ciuitas , in
teritus declarat, quantum odium hominum ualet ad pe
ſtem ; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum ; quo
rum haud ferè quiſquam interitum ſimilem effugit: ma
lus enim cuſtos diuturnitatis metus: contráq; beneuolen
tia fidelis eſt uel ad perpetuitatem . ſed ijs , qui ui op=
preſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſæuitia, ut
heris in famulos , ſi aliter teneri non poſſunt . qui uero
in libera ciuitate ita ſe inſtruunt,ut metuantur; his ni=
hil poteſt eſſe dementius: quamuis enim demerſæ ſint le
ges alicuius opibus, quamuis tremefacta libertas, emer=

gunt tamen hæc aliquando aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes, & potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, & priuatis in rebus, & in Rep. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid La-

cedæmonios iniuſte imperantes? non'ne repente omnes
ferè ſocij deſeruerunt, ſpectatoresq; ſe ocioſos præbue=
runt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali
re, quàm domeſtica, recordor. ueruntamen quàm diu
imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs,
bella aut pro ſocijs, aut de imperio gerebantur; exitus
erant bellorum aut mites, aut neceſſarij. Regum, popu
lorum, nationum portus erat, & refugium ſenatus.
noſtri autem magiſtratus, imperatoresq; ex una hac re
maximam laudem capere ſtudebant, ſi prouincias, ſi ſo=
cios æquitate, & fide defendiſſent: itaque illud patroci
nium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nomi
nari. ſenſim hanc conſuetudinem, & diſciplinam iam
antea minuebamus, poſt uero Syllæ uictoriam penitus
amiſimus: deſitum eſt enim uideri quidquam in ſocios
iniquum, cum extitiſſet etiam in ciues tanta crudelitas.
ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta ui
ctoria: eſt enim auſus dicere, haſta poſita cum bona in
foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum,
& certe ciuium, prædam ſuam ſe uendere. ſecutus eſt,
qui in cauſa impia, uictoria etiam fœdiore non ſolum
ſingulorum ciuium bona publicaret, ſed uniuerſas quo=
que prouincias, regionesq; uno calamitatis iure compre=
henderet: itaque uexatis, & perditis exteris nationibus,
ad exemplum amiſſi imperij portari in triumpho Maſ=
ſiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nun
quam noſtri imperatores ex tranſalpinis bellis triumpha
runt. multa præterea commemorarem nefaria in ſo=
cios, ſi hoc uno ſol quidquam uidiſſet indignius. iure igi
tur plectimur: niſi enim multorum impunita ſcelera

tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semen, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa Dictatura scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rē uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuum sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, et fide charitatem. sed ea nō pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostrá mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, et mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse nō æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantum tum ad cæte

ra, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoq; de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariuntur à ſingulis, eiſdem ferè à multitudine. ſed eſt alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tanquam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidem beneficijs capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis cōmouetur ipſa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq; diximus, quia per ſe nobis placet, animoſq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq; quaſi perlucet ex ijs, quas commemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes eſſe remur, à natura ipſa diligere cogimur. atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea non nullæ eſſe leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam: nam et ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quoſq; & futura proſpicere credimus, &, cum res aga-

De Gloria

tur, in discrimenq; uentum sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (hanc enim omnes existimant utilem, ueramq; prudentiam) iustis autem, & fidis hominibus, idest bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæq; suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, prudentia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem: quo enim quis uersutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior detracta opinione probitatis. quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta, quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meq; ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã, quasi possit quisquam, qui nõ idem prudens sit, iustus esse: alia est illa, cum ueritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio. quamobrem, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos uiros, alios prudentes dicamus: popularibus enim uerbis est agendũ, et usitatis, cum loquamur de opinione populari: idq; eodẽ modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduerterunt; separatim autem in

singulis,

singulis, si perspiciunt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares uirtutes perspicere; despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de ijs male existimant. quambrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione quadam uero afficiũtur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij nõ facile possunt obsistere: nam et uoluptates blandissimæ dominæ sæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementissime permouent. quæ qui in utranque partem excelso animo, magnoq; despiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, et rapit: tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo et hæc animi perspiciẽtia admirabilitatem magnam facit: & maxime iustitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iustus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

quo uiro perſpectum ſit, hunc dignũ ſpectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriã, omnia iuſtitia cõficit; et beneuolentiam, quòd prodeſſe uult plurimis; et ob eandem cauſam fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. ac mea quidem ſententia omnis ratio, & inſtitutio uitæ adiumenta hominum deſiderat, in primisq; ut habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciẽ præ te boni uiri feras. ergo etiam ſolitario homini, atque in agro uiam agenti opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eóq; etiam magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur, nullis præſidijs ſepti multis afficientur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisq; negotijs implicantur, iuſtitia ad rem gerẽdam neceſſaria eſt. cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidem, qui maleficio, & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula iuſtitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſocijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſeruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompũ, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoresq; ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq; eius ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan=

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet, atq; augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab iis, qui, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, et bono uiro consequebãtur, eo erant contenti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atq; eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperãdum deligi sólitos, quorũ de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, et retinenda iustitia est, tũ ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, et quasi compẽdiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto non modo

ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. teſtes ſunt permulti in utranque partem, ſed breuitatis cauſa familia erimus contenti una: Ti. enim Gracchus P. filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci ueram iuſtitiæ gloriam uolet, iuſtitiæ fungatur officijs: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. ſed ut facillime, quales ſimus, tales eſſe uideamur; etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda ſunt. nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigiſſe; aut aliquo caſu, atque fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatẽ, & obſcuritatem in hominum ignoratione uerſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerũ etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt. in qua multi apud maiores noſtros extiterũt: ſemper enim ferè bella gerebãtur. tua autem ætas in=

cidit in id bellum, cuius altera pars ſceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfeciſſet, magnam laudem & à ſummo uiro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quãobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora ſunt opera animi, quàm corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, gratiores ſunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros, & ſapientes uiros, bene conſulentes Reip. contulerunt. quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adoleſcentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. Mutij commendauit domus. nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili, & glorioſa. & qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent; ut de Demoſthene accepimus: ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatũ facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. ſed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id dubium, quin contentio orationis plurimum poſſit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea eſt enim, quam eloquẽtiam

dicimus: sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasq; sermonis. extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrũ, et Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolẽtiam alliciant, milites q; blando appellando sermone deliniant. quæ autem in multitudine cũ contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriã: magna est enim admiratio copiose, sapienterq; dicẽtis: quẽ qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrantur. si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. sed cum sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq; in nostra Rep. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio duplex est: nam ex accusatione, & defensione constat: quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiã accusatio probata persæpe est. dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli; aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiam M. Aquilio L. Fusij cognita industria est. semel igitur, nõ sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe, nõ est reprehẽdendum: modus

tamen adsit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculosum ipsi est, tũ etiam sordidum ad famã, committere, ut accusator nominetur: quod contigit M. Bruto summo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem in iudicium capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest: nam quid est tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad salutem hominum, & ad conseruationem datam, ad bonorum pestem, perniciemq́; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium, impiumq́; defendere. uult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. iudicis est, semper in causis uerum sequi; patroni, non nunquam uerisimile, etiam si minus sit uerum, defendere: quod scribere, præsertim cum de philosophia scriberem, non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus, eóq; maior, si quando accidit, ut ei subueniatur qui potentis alicuius opibus circumueniri, urgeriq́; uideatur; ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, extat oratio. Sed expositis adolescentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiscendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicendũ est. cuius est ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim; sed illa lautior, ac splendidior, & ui

ro forti, claroq; dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. at, qui opera, idest uirtute, & industria benefici, & liberales erunt, primũ, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendũ adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendũ. præclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrum & præbitorẽ putent? quo quid sordidius Regi? melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. non nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atque etiam sequuntur largitionem ra=

pinæ: cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis manus afferre coguntur: ita, cum beneuolentiæ compa randæ causa benefici esse uelint, non tanta studia asse= quuntur eorum, quibus dederunt; quanta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus: modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatũ, iamq; in prouerbij consuetudinem uenit, largitionem fundum non habere: etenim quis potest esse modus, cũ & ij= dem qui consueuerunt, & illud idem alij desiderent? omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri pro digi, alteri liberales: prodigi, qui epulis, et uiscerationi= bus, & gladiatorum muneribus, ludorũ, uenationumq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum me= moriam aut breuem, aut nullam sint relicturi omnino: liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à præ= donibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum causa, aut in filiarum collocatione adiuuant, aut opitu= lantur uel in re quærenda, uel augenda. itaque miror, quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absur= de: est enim multus in laudanda magnificentia, & ap paratione popularium munerum: taliumq; sumptuum facultatem, fructum diuitiarum putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior uidetur, & certior. quanto Aristotelesgra= uius, & uerius nos reprehendit, qui has effusiones pecu= niarũ non admiremur, quæ fiunt ad multitudinẽ deli=

niendam. at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attenderimus, ueniam necessitati dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neque necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eaq; à leuissimo quoque animo; in quo tamen ipso unà cum satietate memoria quoque moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificentissima Aedilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores. hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij munera secundo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitãda tamen est suspicio auaritiæ: nam Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: et, si quando aliqua res maior, aut

utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper
prandia in semitis decimæ nomine magno honori fue=
runt. ne M. quidem Seio uitio datum est, quòd in cari=
tate annonæ asse modium populo dedit : magna enim
se, et inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat
Aedilis, nec maxima liberauit . sed honori summo nu=
per nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis Reip.
causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij
conatus, furoresq; compressit . causa igitur largitionis
est, si aut necesse est, aut utile. in his autem ipsis medio
critatis regula optima est . L. quidem Philippus Q. fi
lius, magno uir ingenio, in primisq; clarus, gloriari sole
bat se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ habe=
rentur amplissima . dicebat idem Cotta , Curio . nobis
quoque licet in hoc quodam modo gloriari : nam pro
amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti su
mus nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini,
quos modo nominaui, sanè exiguus sumptus Aedilita=
tis fuit . atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri,
naualia, portus, aquarũ ductus, omniaq;, quæ ad usum
Reip. pertinent . quanquam, quod præsens tanquam in
manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gra
tiora, theatra, porticus, noua templa . uerecundius re=
prehendo propter Pompeium : sed doctissimi non pro=
bant ; ut et hic ipse Panætius, quem multũ in his libris
secutus sum, nõ interpretatus; et Phalereus Demetrius,
qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tan=
tam pecuniã in præclara illa Propylea coniecit . sed de
hoc genere toto in ijs libris, quos de Rep. scripsi, diligen
ter est disputatũ. tota igitur ratio taliũ largitionũ gene

re uitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderāda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; & eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propensior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in iis tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudiciū, & diligentiam adhibere: nam præclare Ennius;

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono uiro, et grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudāt, quòd summi cuiusque bonitas commune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficiis quamplurimis afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse nō liceat: omnes enim immemorē beneficii oderunt; eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiā fieri, eumq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni munerum antepono. hæc est grauiū hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorum populi, multitudinis leuitatem uoluptate quasi titillantiū.

conuenit autem tum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omniq́; re contrahenda, uendendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, & confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure ſuo cōcedentem; à litibus uero, quantum liceat, & neſcio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentē: eſt enim nō modo liberale, paulum nō nunquam de ſuo iure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. habenda autem eſt ratio rei familiaris; quā quidem dilabi ſinere flagitioſum eſt; ſed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq́; abſit ſuſpicio: poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas: eſt enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominū illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idq́; etiam Reip. eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere: eſt etiam uehementer utile ijs, qui honeſte poſſe multa uolunt, per hoſpites apud exteros populos ualere opibus, et gratia. Theophraſtus quidem ſcribit Cimonē Athenis etiam in ſuos curiales Laciadas hoſpitalem fuiſſe: ita enim inſtituiſſe, & uillicis imperaſſe, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam ſuam diuertiſſet. Quæ autem opera, non largitione beneficia dātur; hæc tum in uniuerſam Remp. tum in ſingulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, conſilio iuuare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime conſtituti iuris ciuilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio, atq́; interpretatio: quam

quidem ante hanc confusionem temporum in possessio-
ne sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis
dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor delectus
est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ
is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset,
scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis,
& ad beneficijs astringendos homines accommodata.
Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, &
gratior, et ornatior: quid enim eloquentia laudabilius,
& præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe
indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic
quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate
principatus datus. diserti igitur hominis, & facile la-
borantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum cau-
sas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia,
& patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc
quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interi
tum, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid ui-
derer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis ora-
toribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facul
tas, quàm in multis sit audacia. cum autem omnes non
possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diser-
ti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia peten-
tem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigi-
lantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut
defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gra
tiæ consequuntur, latissiméq; eorum manat industria.
iam illud non sunt admonendi (est enim in promptu) ut
animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offen-
dant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi
ſcientes, temeritatis. utendum etiã eſt excuſatione aduer
ſus eos, quos inuitus offendas, quacunq; poſſis, quare id,
quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris.
certisq; operis, & officijs erit, quod uiolatum eſt, compẽ
ſandum: ſed cum in hominibus iuuãdis aut mores ſpe=
ctari, aut fortuna ſoleat, dictu quidẽ eſt procliue, itáq;
uulgo loquuntur, ſeſe in beneficijs collocandis mores
hominũ, non fortunam ſequi: honeſta oratio eſt: ſed
quis eſt tandem, qui inopis, & optimi uiri cauſæ non an
teponat in opera danda gratiam fortunati, et potentis?
à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore ui
detur, in eum ferè eſt uoluntas noſtra propenſior. ſed
animaduertendũ eſt diligentius, quæ natura rerum ſit:
nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt uir, etiam ſi refer
re gratiam nõ poteſt, habere certe poteſt. commode au=
tem, quicũque dixit: pecuniam qui habeat, non reddi=
diſſe; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem
&, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retuliſſe. at
qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obli
gari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium
ſe dediſſe arbitrantur, cum, ipſi quamuis aliquod ma=
gnum acceperint, æque etiam à ſe aut poſtulari, aut ex=
pectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio uero ſe uſos,
aut clientes appellari, mortis inſtar putant. at uero
ille tenuis, cum quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non
fortunam putans, non modo illi, qui eſt meritus, ſed
etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gra=
tum ſe uideri ſtudet: neque enim uerbis auget ſuum
munus, ſi quo forte fungitur; ſed etiam extenuat.

uidendumq́; illud idem, quòd, si opulentum, fortunatũq́; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius manet gratia; sin autem inopem, probum tamen, & modestum, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in cõtentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq́; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq́; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs operáq́; danda est, ne quid contra æquitatẽ contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniã de eo genere beneficiorũ dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq́; ad Remp. pertinent, disputandum est. Eorũ autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingãt; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisq́;, nec minus ut etiam sin-

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamẽ, spe custodiæ rerum suarum, urbiũ præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum. idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atq; etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, nõ est necesse disputare: est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione

negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, et tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: nõ essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaq; facile patior tunc potius Pontium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriam nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domum suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernantibus:

habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itáque, quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse perituram, is uidetur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opu entis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui uero esse populares uolunt, ob eámq; causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia. atq; in hac pernicie Reip. ne illam quidem consequuntur, quam putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur non fuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam ualent: non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin Regem, quod nunquam antea apud eos acciderat,

necauerunt. ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniys profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cum eius ciuitas quinquagin ta annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Remq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animad uerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona aliy possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæũ suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; & eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, & ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, ut omnes constituta cõcordia sine querela discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendum putauit. eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienum, quod Reip. noceat. prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehementius actum est, quàm me Consule, ne solueretur: armis, et castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienum fuit;

nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. at uero hic noster uictor, nunc quidem uictus, quæ cogitarat, ea per fecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebuntur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, et iudiciorum æquitate suum quisq; teneat; & neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neque locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse a Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, & pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, et obseruatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentia in uictu omni atq; cultu, corporis tuendi causa, & prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, & parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

in eo libro, qui Oeconomicus inſcribitur. quem nos, iſta ferè ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, è Græco in latinum conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermiſſus) ſæpe eſt neceſſaria: nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. cum externis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut malis, quàm diues eſſe: cum corporis externa, hoc modo; diues eſſe potius, quàm maximis corporis uiribus: ipſa inter ſe corporis comparantur ſic; bona ualetudo uoluptati anteponatur, uires celeritati: externorum autem, ut gloria diuitijs, uectigalia urbana ruſticis. ex quo genere comparationis illud eſt Catonis ſenis: à quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, bene paſcere; quid ſecundum, ſatis bene paſcere; quid tertium, bene ueſtire; quid quartum, arare: et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet; quid fœnerari? tum Cato, quid hominem, inquit, occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, utilitatum comparationes ſolere fieri, recteq; hoc adiunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus. ſed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius à quibuſdam optimis uiris ad medium Ianum ſedentibus, quàm ab ullis philoſophis ulla in ſchola, diſputatur. ſunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputandum eſt. reliqua deinceps perſequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus ociosum esse, quàm cum ociosus; nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, ocium, & solitudo. uellem & nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nam & à Reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiáq; interdum tanquam in portum se in solitudinem recipiebat: nostrum autem ocium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quon=

dam uiximus, nũc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. ſed quia ſic ab hominibus doctis ac cepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; pro pterea & ocio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet ocium ciuitati; nec eam ſolitudinẽ languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non uolun tas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iu dicio aſſequebatur: nulla tamen eius ingenij monimen ta mandata literis, nullum opus ocij, nullum ſolitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agita tione, inueſtigationeq́; earum rerum, quas cogitando cõ ſequebatur, nec ocioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi ope ram omne ſtudium, curamq́; conuertimus. itaq; plura breui tempore euerſa, quàm multis annis ſtante Rep. ſcripſimus. ſed cum tota philoſophia mi Cicero frugi= fera, & fructuoſa, nec ulla pars eius inculta, ac deſerta ſit; tamen nullus feracior in ea locus eſt, nec uberior, quàm de officijs; à quibus conſtanter, honeſteq́; uiuen= di præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo noſtro, principe huius memoriæ philoſophorum, hoc te aſſidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circunſona= re, nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus eſt faciendum, qui uitam honeſtam ingre di cogitant: tamen haud ſcio, an nemini potius, quàm tibi: ſuſtines enim non paruam expectationem imitan

dæ industriæ nostræ, magnam honorum, nõ nullam for tasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artiũ sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, & magistri. quare, quantum conniti animo potes, quantũ labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. sed hæc hactenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita potissimum secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium post quàm illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime uero assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scri=

bendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum: nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quã Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandĩ spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminem esse persecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cũ honestate contendere. itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quidquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quidquam, quod nõ honestum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colen=

dam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. sed, cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadã utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: non uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere; in qua, quod utile uidetur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonum à Stoicis dicitur, cõuenienter naturæ uiuere, id habet hanc, ut opinor, sententiam, cum uirtute congruere semper; cætera autem, quæ secundũ naturam essent, ita legere, si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte nõ esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. atq; illud quidẽ honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta nõ est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea cõmunia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. illud autem, quod rectũ ijdem appellant, perfectum, atq; absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia cõparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè non ex toto

intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat præter=missum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in aliisq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda nõ sint; ob eam credo cau ſam, quòd inſit in his aliquid probi, quod capiat igna=ros, qui quidem, quid in unaquaq; re uitij ſit, nequeant iudicare: itaq;, cum ſint docti à peritis, deſiſtunt facile à ſententia. hæc igitur officia, de quibus his libris diſſe rimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum ge=nere cõmunia: itaq; ij omnes, in quibus eſt uirtutis in=doles, cõmouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabriti=us, aut Ariſtides iuſtus nominatur, aut ab illis fortitudi nis, aut ab his iuſtitiæ, tanquam à ſapiente, petitur exẽ=plum: nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem in=telligi hic uolumus: nec ij, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt; nec illi quidem ſeptem; ſed ex mediorum officiorum frequẽ tia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemq; ſapien=tum. quocirca nec id, quod uere honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod cõmu niter appellamus honeſtum, quodq; colitur ab ijs, qui bo nos ſe uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum: tamq; id honeſtum, quod in noſtrã intelligentiam cadit, tuendum, conſeruandumq; eſt no=bis, quàm id, quod proprie dicitur, ueréq; eſt honeſtum, ſapientibus: aliter enim teneri non poteſt, ſi qua ad uir tutem eſt facta progeſſio. ſed hæc quidem de ijs, qui cõ ſeruatione officiorum exiſtimantur boni. Qui autem

omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberãdo, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac cõparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod non nunquam addubitationem afferre soleat, considerandumq; uideatur? credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur: sæpe enim tempore fit, ut, quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm nõ modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quãuis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ existimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero honestas utilitatem secuta est. itaq;, ut sine ullo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus utile; formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea. quam quidem in his libris propterea sequimur, quòd, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur

iis, quæ uidẽtur utilia, tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quidquid, honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunq; maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere cõmodum, magis est cõtra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & societatẽ: si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet, aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. ut si unumquodque membrum sensum hunc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se cõmoda aliorum, detrahatq;, quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisq; malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est nõ repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, idest iure gentium, sed et legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continẽtur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cõmodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc

uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionẽ: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercẽt. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nunquam cõmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cõtemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gẽtibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quem hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine non modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abũdantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, & uiribus. quocirca optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorẽ, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorũ, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cũ eo dis-

feras,

ſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiē-
dum id quidē cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, pau
pertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corpo-
ris, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat.
ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit
utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum; quam ſi ad ſe
quiſq; rapiat, diſſoluetur omnis humana cōſociatio. atq;
ſi etiā hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunq;
ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, ꝙ is homo ſit, conſultū
uelit, neceſſe eſt ſecūdum eandem naturam omnium uti
litatem eſſe cōmunem. quod ſi ita eſt, una continemur
omnes, & eadem lege naturæ. idq́; ipſum ſi ita eſt, cer
te uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum au
tem primum: uerum igitur & extremum. nam illud
quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe,
aut fratri nihil detracturos cōmodi ſui cauſa, aliam ra
tionem eſſe ciuium reliquorū. hi ſibi nihil iuris, & nul
lam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe
cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtra-
hit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt eſſe
habendam, externorum negant; hi dirimunt commu-
nem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficen
tia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur: quæ qui
tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicandi
ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem
euertūt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, ma
gis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini de
trahere ſui cōmodi cauſa, quàm omnia incommoda ſu-
bire uel externa, uel corporis, uel etiā ipſius animi, quæ
uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

& regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: non enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem cõmodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nã, si quid ab homine ad nullam partem utili utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contrãq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est cõtra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atq; appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum trãsferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de cõmuni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seséq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe cõmemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio:

neq; est contra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atq; hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandum est: etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis segregãda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinẽ fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestũ sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetẽdum. mihi utrũuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, ꝙ nõ utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod nõ idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit sæpe testatur; negatq; ullam pestem

maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaq; non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, non quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerũt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animum attenderis, turpitudinem uideas adiunctã ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et conuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaq; quidquid honestum, id utile. quare error hominũ non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorũ, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupidita-

tes: quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari potest: emolumẽta enim rerum fallacibus iudicijs uident; pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, nõ uident. quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id non peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atq; etiam in omni deliberatione, cœlandi, et occultandi spes, opinioq; remouenda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, hominesq; cœlare possimus, nihil tamen auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumq; equum (ut ferunt fabulæ) animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palam eius annuli al palmam conuerterat, à nullo uidebatur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uidebatur, cum in lucem annulum inuerterat. itaq; hac opportunitate annuli usus, Reginæ stuprum intulit; eaq; adiutrice Regem dominum interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eum facinoribus potuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est

Lydiæ . hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet: honesta enim bonis uiris, non occulta quæruntur . atq; hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam, & cõmentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quasi uero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat . hæc est uis huius annuli, & huius exempli ; si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa feceris, si id dijs, hominibusq; futurum sit semper ignotum, sis'ne facturus. negant id fieri posse . quanquam non potest id quidem : sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnã facerent ? urgent rustice sanè : negant enim posse, & in eo perstant : hoc uerbum quid ualeat, non uident : cum enim quærimus, si possint cœlare, quid facturi sint ; non quærimus, possint ne cœlare ; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint se impunitate proposita facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur ; negẽt, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant . sed iam ad propositum reuertamur . incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie ; non, cũ hoc deliberetur, relinquenda ne sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est) sed illud, possit ne id, quod utile uideatur, fieri non turpiter . cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat uideri facere id iniuste: fuerat enim in Regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor . cum autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, et

memoriam regni esse tollendam, quòd erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege, qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cum altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neq; erat, assequi posset. & tamē muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneam. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cū his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, & contendere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quēq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquū, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, & cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nūquam anteponenda sunt. at neq; contra Remp. neq; cōtra iusiurandum, ac fidem, amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidē erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ

litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, idest (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nã si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de cõmunibus amicitijs: nam in sapientibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies cõmendãdorum suorum causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendũ esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrãnus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cũ eo, quod honestum est, cõparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cũ autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderentur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Piræeo: sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominũ naturæ, quam sequi debemus, maxime

inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminant, ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Cannensi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, & liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatemq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam suadentem, ut in urbe manerent, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atque ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in concionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem puta-

runt, totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, auctore Aristide repudiauerunt: melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios uectigales habemus. maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile, ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare: hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est. sed incidunt (ut supra dixi) saepe causae, cum repugnare utilitas honestati uideatur; ut animaduertendũ sit, repugnet ne plane, an possit cum honestate coniungi. eius generis hae sunt quaestiones: si, exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonae caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexandria soluisse, nauesq; in cursu frumento onustas petentes Rhodum uiderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum quamplurimo uenditurus. sapientem, & bonum uirum fingimus: de eius deliberatione, & consultatione quaerimus, qui coelaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet; sed dubitet, an turpe nõ sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babylonio uideri solet, magno, & graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod uenditor norit, emptor ignoret; Diogeni, uenditorem, quatenus iure ciuili constitutum sit, dicere uitia oportere, caetera sine insidijs agere, &, quoniam uendat, uelle quamoptime uendere. aduexi, exposui; uendo meum non pluris, quàm caeteri; fortasse etiam minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire

humanæ ſocietati; eáq; lege natus ſis, ut ea habeas prin cipia naturæ, quibus parere, et quæ ſemper ſequi debe= as, ut utilitas tua communis utilitas ſit, uiciſſim et æque communis utilitas tua ſit: cœlabis homines, quid ijs ad= ſit & commoditatis, & copiæ? reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic: aliud cœlare, aliud eſt tacere: neque ego nunc te cœlo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cogni= ta, quàm tritici uilitas: ſed non, quidquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. immo uero, inquit ille, neceſſe eſt: ſi quidem inter homines natura memi= niſti coniunctam ſocietatem. memini, inquit ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt, nec uendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum. uides in hac tota diſceptatione non il= lud dici: quamuis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expe= dit, faciam; ſed ita expedire, ut turpe non ſit: ex alte= ra autem parte, ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe no rit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalu= bres: ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpen= tes: male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominũ nemo ſciat: quæro, ſi hoc emptoribus uenditor non di= xerit, ædesq; uendiderit pluris multo, quàm ſe venditu= rum putarit, num id iuſte, aut improbe fecerit? ille ue= ro, inquit Antipater, improbe facit: quid enim eſt aliud, erranti uiam non monſtrare, quod Athenis execrationi= bus publicis ſancitum eſt, ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurre= re? plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare: nam

est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribũt uillã bonã (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatam, nõ existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudicium emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est: quod dictum nõ est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tam absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs, ex altera parte defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, non facere, turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ diiudicanda sunt: nõ enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse: neq; enim id est cœlare, quidquid reticeas; sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui causa uelis eos, quorum intersit id scire. hoc autem cœlandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ simplicis est, non ingenui, non iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad coenam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq;, quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & fami

liaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quòd si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquam simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellũt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq;, si ad loquendum uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset,

contra asse licitatorem [?]

uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. ex quo Ennius: Nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim ſolum nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. ſingulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt: etenim omnino ſe negat facturum compendij ſui cauſa, quod nō liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. ſed ſiue & ſimulatio, et diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, recte iuſtum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum uirum bonum eſſe, ſemper eſt utile. ac de iure quidem prædiorū ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, duplicem pœnam ſubiret: à iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta: quidquid enim ineſt prædio uitij, id, ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi eſſent, iuſſiſſentq; T. Claudium

Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID QVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam scisset, & nõ pronunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si rectè diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter

leges,

leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidunt. sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uendas, in eam aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem consuetudinis neque more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, naturæ tamen lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gentium, aliud ius ciuile esse uoluerunt: quod enim ciuile, nõ idem continuo gentium; quod autem gentium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinam sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, et ueritatis exemplis: nam quanti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEMVE TVAM CAPTVS, FRAVDATVSVE SIM: quàm illa aurea? VT INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, et quid sit bene agi, magna quæstio est. Quintus quidẽ Scæuola Pontifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur ex fide bona:

fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissime, idq; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mãdatis, rebus emptis, uenditis, conductis, locatis: quibus uitæ societas continetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cũ in plerisq; essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; malitia, quæ uult quidem uideri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum: prudentia est enim locata in delectu bonorum, et malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solum ius ciuile ductum à natura, malitiam, fraudemq; uindicat; sed & in mancipiorum uenditione uenditorum fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aedilium. hæredum alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscitia. nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare uideantur: quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus peccare uulgus hominum fortasse non putat: neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco differendum est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigandi. sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt.

quod quo facilius obtinerent, scripserunt hæredes secum M. Crassum, & Q. Hortensium, homines eiusdem ciuitatis potentissimos: qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiauerunt. quid ergo? satin hoc est, ut non deliquisse uideantur? mihi quidem non uidetur. quanquam alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. sed cum Basilius M. Satirium sororis filium nomen suum ferre uoluisset, eumq; fecisset hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satirium nihil præter nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat à suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honestæ uidentur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non ueritate, sed simulatione quæsitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honestum uideri solet: falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: sic enim cogitans; est istud quidem honestum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est fraudum, maleficiorum, scelerum omnium. itaq; si uir bonus habeat hanc uim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium testamenta nomen eius irrepere, hac ui non utatur, ne si exploratum quidem habeat id omnino neminem unquam suspicaturum. at si dares hanc uim M. Crasso, ut digitorum

percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus uirum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? non ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus contineretur. huic igitur uiro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod non honestum sit. itaque talis uir non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare. hæc, non ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cum enim fidem alicuius, bonitatemq; laudãt, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet uim, nisi il-

lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? uides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse ueniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturam iaceret, neque petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cum ab eo imperatore suo Romam missus esset, apud populum R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturum. itaque factus est ille quidem Consul, sed à fide, iustitiaq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius Legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim temporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio; constitueruntq;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: et ea res (si quæ=

ris) ei magno honori fuit : omnibus uicis ſtatuæ factæ ſunt : ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione non nunquam, cum id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum uidetur. ut Mario præripere collegis, & Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, ualde utile uidebatur. ſed omnium una regula eſt, quam cupio tibi eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne ſit: aut ſi turpe eſt, ne uideatur eſſe utile. quid igitur? poſſumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, ut uideas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut uiri boni & ſplendorem, & nomen amittas? quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quàm tum auferre ſi boni uiri nomen eripuerit, fidem, iuſtitiamq́; detraxerit? quid enim intereſt, utrum ex homine ſe conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere uoluit eum, cuius ipſe audacia potens eſſet? utile enim uidebatur plurimum poſſe alterius inuidia: id quàm iniuſtum in patriam, quàm inutile, quàm turpe eſſet, non uidebat. ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos uerſus

Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omnium gentium esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum; earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestum non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, et teterrimum parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamen unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem. quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationem: possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarum periculorumq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei Regi

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq́; non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima gratia futurus sit, & gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex Pyrrhus populo R. bellū ultro intulisset, cumq́; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq́; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq́; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq́; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum nō uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, nō poterunt esse utiles cum infamia. non igitur uti=

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neq; ijs pecuniam, quam pro libertate dederāt, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousq; audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorū, utile esse odium, & infamia? ego etiam cum Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs; cum in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. male etiam Curio, cum causam Transpadanorū æquam esse dicebat; semper autē addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nō esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm, cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur. plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionū: sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiam nō alere. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit, si in mari iactura faciēda sit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne suū? minime, non plus, quàm si nauigantem in altum eycere de naui uelit, quia sua non sit: quoad enim peruentū sit

eò, quò sumpta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. quid, si in una tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel Reip. causa uiuere. quid, si hæc paria in utroq;? nullum erit certamen; sed quasi in sorte, aut in micando uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. nõ igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiã: ad extremum si ad perniciẽ patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiẽs adulterinos numos accipiet imprudẽs pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinum fugiens uendat sciens, debeat ne dicere? nõ necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. in mancipio uendendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidentur, alteri non dicenda. si quis aurum uendens, orichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuũ iam est, et quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, cõtrouersia. pacta, & promissa

ſemper ne ſeruanda ſint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores ſolent dicere) facta ſint? ſi quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́;, ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciẽdum ſit, cum ſit is inhumanus, qui non cõcedat uti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? uitæ, & ſaluti conſulendum eſt. quid, ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut ante, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq́; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille nõ eſſet: faciat, quod promiſerat ille, nec ne? promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſet grauitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit: niſi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut uel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. ac ne illa quidẽ promiſſa ſeruanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optauit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt inſanus: ante quàm cõſtitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promiſſum patris non eſſe ſeruatum? quid, quod Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dediſſet, optauit interitum Hippolyti filij ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de nouerca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. quid Aga

memnon? cũ deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa non faciẽda non nunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim cõtra Remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cum docebimus ea, quæ uidẽtur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperãtiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimũ auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestũ consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ uiuere otiose

Magnanimitas

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum trãquillitate hac conferendum putas? ego uero istam contẽnendam, & abijciendam; quoniã, quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror: quid enim auditurũ putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui, cũ maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Cuiu' ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu' percepset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hostibus, uerum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xãtippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginẽ. is, cum Romam uenisset, utilitatis speciem uidebat: sed eam, ut res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cũ liberis; quam calamitatem accepisset in bello, cõmunem fortunæ bellicæ iudicantem, tenere consularis dignitatis gradũ. quis hæc neget esse utilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim est uirtutum propriũ nil extime=

ſcere omnia humana deſpicere, nihil, quod homini acci=
dere poſſit, intolerandum putare: itaq; quid fecit? in
ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne dice
ret, recuſauit: quàm diu iureiurando hoſtium tenere=
tur, non eſſe ſe ſenatorem. atq; illud etiam: (ò ſtultum
hominem, dixerit quiſpiã, & repugnãtem utilitati ſuæ)
reddi captiuos, negauit eſſe utile: illos enim adoleſcẽtes,
& bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cũ
ualuiſſet auctoritas, captiui retenti ſunt, ipſe Carthagi=
nem rediјt, neq; eum charitas patriæ retinuit, nec ſuo=
rum. neq; uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimum
hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurã
dum conſeruandum putabat. itaq; tum, cum uigilãdo
necabatur, erat in meliore cauſa, quàm ſi domi ſenex ca
ptiuus, periurus, & conſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui
non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum
etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi Reip.
conducebat? poteſt autem, quod inutile Reip. ſit, id cuiq̃
ciui utile eſſe? peruertunt homines ea, quæ ſunt funda
menta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſeiungunt:
omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq; rapimur;
nec facere aliter ullo modo poſſumus: nam quis eſt, qui
utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime
perſequatur? ſed quia nuſquã poſſumus, niſi in laude,
decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima, et
ſumma habemus, utilitatis nomen nõ tam ſplendidum,
quàm neceſſarium ducimus. quid eſt igitur, dixerit
quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouem? at
hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non
eorum modo, qui deũ nihil habere ipſum negotiј dicũt,

& nihil exhibere alteri; sed eorum etiam, qui deũ semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quàm nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantam utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quantum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium, Fregisti ne fidem? neq; dedi, neque do infideli cuiquam, quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. addunt etiam: quemadmodũ nos dicamus, uideri quædã utilia, quæ non sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum uidetur honestum conseruãdi iurisiurandi causa ad cruciatum reuertisse, sed fit non honestum, quia, quod per uim hostiũ esset actum, ratũ esse non debuit. addunt etiã; quidquid ualde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea non uideretur. hæc ferè contra Regulum. sed prima uideamus. Non fuit Iupiter metuẽdus, ne iratus noceret, quia neq; irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio non magis cõtra Regulum, quàm contra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, non qui metus, sed quæ uis sit, debet intelligi: est enim iusiurandũ affirmatio religiosa. quod autem affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenendum est: iam enim nõ ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius,

O` fides alma, apta pennis, & iusiurandum Iouis.

qui igitur iusiurãdum uiolat, is fidem uiolat: quam in Capitolio uicinam Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne

iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malũ esset, nisi dolere. id autem nõ modo non summũ malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem nõ mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinendi officij causa cruciatum subierit uoluntarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quãta illa deprauatio, & foeditas turpificati animi debet uideri? itaq;, neruosius qui ista disserunt, solum audẽt malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen nõ dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ seruiendũ fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidẽ, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id obseruandũ est; quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est: ut, si prædonibus pactũ pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata nõ est ex perduellium numero definitus, sed cõmunis hostis omnium. cum hoc nõ fides esse debet, nec iusiurandum cõmune: nõ enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sententia

tentia iuraueris, sicut uerbis concipitur, more nostro, id non facere, periurium est: scite enim Euripides;
Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.
Regulus uero non debuit conditiones, pactionesq́; bellicas, & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim, et legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem et totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nũquam claros uiros senatus uinctos hostibus dedidisset. at uero T. Veturius, & Sp. Posthumius, cum iterum Cõsules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusq́; fecerant. eodemq́; tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. atq; huius deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor, et auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius, & Sex. Attilius ex S.C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. honestius hic, quàm Q. Pompeius: quo, cum in eadem causa esset, deprecante, accepta lex nõ est. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quàm honestas: apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. at non debuit ratum esse, quod erat actum per uim. quasi uero forti uiro uis possit adhiberi. cur igitur ad senatum proficiscebatur, cũ præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximum in eo est, id reprehenditis: non enim suo iu=

dicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Poenis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ non utile putauit, iccirco honestum sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse nõ fieri: est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstantius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinendos censuerit. nam quòd redijt, nobis nõ mirabile uidetur: illis quidẽ temporibus aliter facere non potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculum ad stringendam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicant leges in Duodecim tabulis, indicãt sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Censorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando iudicabãt. L. Manlio A. filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam, quòd Titũ filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, et ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescẽs filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, et prima luce Pomponij domum uenisse dicitur. cui cum esset nuntiatum; quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq;

arbitris ad se adolescentẽ iussit uenire. at ille, ut ingres sus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore co actus Pomponius: rem ad populũ detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ missum fe cit: tantum temporibus illis iusiurandum ualebat. atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen in uenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indul gens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad se natum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauis sent, si nõ redierunt, uituperandi. de quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor in primis, scri bit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouẽ re uertisse à senatu re non impetrata; unũ ex decem, qui paulo post, quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nõ recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriũ. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudentiã. itaque decreuit senatus, ut ille ueterator, & callidus uin ctus ad Annibalem duceretur. sed illud maximũ: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepis set, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, et Varrone Cõsulibus: eos sena

tus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset; ut esset insitum militibus nostris aut uincere, aut emori. qua quidē re audita fractum animū Annibalis scribit idē, quòd senatus, populusq; R. rebus afflictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis comparatione ea, quæ uidentur utilia, uincuntur. Acilius autem, ille, qui græce scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut iureiurando liberarentur; eosq; à Censoribus omnibus ignominijs notatos. sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut domi remanere uoluisset; nō esse utilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. potest igitur quidquam esse utile, quod sit huic talium uirtutū choro contrarium? atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerij philosophi nominati, omne bonum in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudādam, quòd efficiens esset uoluptatis. quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdē ferè adiutor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est: nam si nō modo utilitas, sed uita omnis beata, corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoro scriptum est) continetur; certe hæc utilitas, & quidem summa (sic enim censent) cū honestate pugnabit. nam ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undiq; suauitates? quàm mi-

Temperántia

ſer uirtutis famulatus ſeruientis uoluptati? quod autẽ munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil iſto eſſe iucundius: quid excogitari poteſt turpius? iam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, ſicut hic dicit, ſatis fortiter de dolore; tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut ſi illum audiam de continentia, et temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut aiunt: nam quo modo poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in uoluptate? eſt enim temperãtia libidinum inimica, libidines autem conſectatrices uoluptatis. atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiuerſantur. prudentiam introducunt ſcientiam ſuppeditantem uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quo quo modo poſſunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iuſtitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in communitate cernũtur, & in ſocietate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, nõ plus quàm amicitia, ſi hæc nõ per ſe expetantur, ſed ad uoluptatẽ, utilitatem'ue referantur. conferamus igitur in pauca: nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria; ſic omnem uoluptatem dicimus hone-

ſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum iudico; qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauiſſent. nõ recipit iſtam coniunctionẽ honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, et temperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate coniunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe non nihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidem eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum et præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptiſq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O' Tite, ſi quid ego adiuto, curam'ue leuaſſo,
Quæ nũc te coquit, et uerſat ſub pectore fixa,
Ecquid erit præmij ?

licet enim uerſibus iiſdem mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir, haud magna cum re, ſed fide plenus. quanquam certo ſcio, non, ut Flaminium, ſolicitari te Attice ſic noctesq; , diesq; : noui enim moderationem animi tui, & æquitatem : teq; non cognomen ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen ſuſpicor iiſdem rebus te, quibus me ipſum, interdum grauius commoueri. quarum cõſolatio & maior eſt, et in aliud tempus differenda. nunc autem mihi uiſum eſt, de ſenectute aliquid ad te ſcribere : hoc enim onere, quod mihi tecum cõmune eſt, aut iam urgentis, aut certe aduentantis ſenectutis & te, & me ipſum leuari uolo. etſi te quidẽ id modeſte, ac ſapienter, ſicut omnia, & ferre, & laturũ eſſe certo ſcio. ſed mihi, cum de ſenectute uellem aliquid ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam, & iucundam ſenectutem. nunquam igitur ſatis laudari digne poterit philoſophia : cui qui pareat, omne tempus

ætatis sine molestia possit degere. sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. hunc uero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula; sed M. Catoni seni, quo maiorē auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facile senectutem ferat, iisq; eum respondentem: qui si eruditius uidebitur disputare, quàm consueuit ipse in suis libris, attribuito græcis literis, quarū constat eū perstudiosum fuisse in senectute. sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCI. Sæpenumero mirari soleo cum hoc C. Lælio tum cæterarum rerum tuam excellentem M. Cato, perfectamq; sapientiam, tum uel maxime, quòd senectutem tuam nunquam tibi grauem esse senserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, ut onus se Aetna grauius dicant sustinere. CA. Rem haud sanè Scipio, & Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis est in ipsis ad bene, beateq; uiuendum, iis omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, iis nihil potest malum uideri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere in primis est senectus: quam ut adipiscantur, omnes optant; eandem accusant adepti: tanta est inconstantia, stultitia, atq; peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putassent. primum, quis coegit eos falsum putare? qui enim citius adolescentiæ senectus, quàm pueritiæ adolescentia obrepit? deinde, qui minus grauis esset iis senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm octogesimum? præterita

enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla consola tione permulcere posset stultam senectutem. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinam digna esset opinione uestra, nostroq; cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tãquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non uerisimile est, cum cæteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremum, &, tanquam in arborum bacis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi uietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui Cato gratissimũ nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniã speramus, et uolumus quidem senes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CA. Faciam uero Læli, præsertim si utriq; uestrum gratum, ut dicis, futurum est. LAE. Volumus sanè, nisi molestum est tibi Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quò peruenisti, uidere quale sit. CA. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregantur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandũ: nam si id culpa senectutis acci=

deret, eadem mihi uſu euenirent, reliquiſq; omnibus maioribus natu: quorũ ego multorum cognoui ſenectutẽ ſine querela, qui ſe à libidinum uinculis laxatos eſſe non moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles ſenes, nec inhumani tolerabilem agunt ſenectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate moleſta eſt. LAE. Eſt, ut dicis, Cato: ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, et copias, et dignitatem tuam, tolerabilem ſenectutem uideri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidem Læli aliquid, ſed nequaquã in iſto ſunt omnia. ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidam in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non illum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutũ: nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis; nec, ſi tu Atheniẽſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodẽ modo de ſenectute poteſt dici: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidẽ, nec inſipienti in ſumma copia nõ grauis. aptiſſima omnino ſunt Scipio, & Læli arma ſenectutis, artes, exercitationeſq; uirtutũ. quæ in omni ætate cultæ, cum multum, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus; non ſolum quia nunquam deſerunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquã id maximum eſt) uerũ etiam quia conſcientia bene actæ uitæ, multorũq; benefactorum recordatio iucundiſſima eſt. ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu,

ſed tamen iam ætate prouectum: anno enim poſt, quàm primum Conſul fuerat, ego natus ſum: cumq; eo quartum Conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintoq; anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde Aedilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor, quem magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet: & Annibalem iuueniliter exultantem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentũ uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens, niſi tu amiſiſſes, nũquam recepiſſem. nec uero in armis præſtantior, quàm in toga; qui Conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcente, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, et Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpicijs ea geri, quæ pro Reip. ſalute gererentur; quæ cõtra Remp. fierent, contra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortem Marci filij tulit, clari uiri, & conſularis. eſt in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? nec uero ille in luce modo, atque in

oculis ciuium magnus; ſed intus, domiq; præſtantior. qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia iuris augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoria tenebat nõ domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella. cuius ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi iam diuinarem id, quod euenit, il lo extincto fore, unde diſcerem, neminem. quorſum igi tur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres, nauales'ue pugnas, ut bella à ſe geſta, ut triumphos recordentur: eſt enim quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida, ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis; qui eum librũ, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto, & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, uixitq; quinquennium poſtea: cuius magiſter Leontinus Gorgias centum, & ſeptem compleuit annos; neque unquam in ſuo ſtudio, atq; opere ceſſauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet eſſe in uita, nihil habeo, inquit, ꝙ accuſem ſenectutem. præclarum reſponſum, & docto homine dignum: ſua enim uitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectus quieſcit.

equi fortis, & uictoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis: anno enim undeuigeſimo poſt eius mortem hi Conſules, L. Flaminius, & M.

Attilius, facti sunt : ille autem Cepione, & Philippo iterum Cõsulibus mortuus est, cum ego quidem quinq;, et sexaginta annos natus legem Voconiam uoce magna, et bonis lateribus suasissem . annos septuaginta natus (tot enim uixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, senectutem, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cum cõplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur ; unam, quòd auocet à rebus gerendis ; alterã, quòd corpus faciat infirmum ; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus ; quartam, quòd haud procul absit à morte . earũ, si placet, causarum quantũ quæque ualeat, quantumq; iusta sit, uideamus. A` rebus gerẽdis senectus abstrahit: quibus ? an ijs, quæ iuuentute geruntur, & uiribus? nullæ ne igitur res seniles sũt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamen administrentur ? nihil igitur agebat Q. Maximus ? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, socer optimi uiri filij mei ? cæteri senes, Fabritij, Curij, Corũcani, cum Remp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant ? ad App. Claudij senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset : tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius :

Quò uobis mentes, rectæquæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina ?

cæteraq; grauissime : notum uobis enim carmen : et tamen ipsius Appij extat oratio. atq; hæc ille egit septem & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Censorq; ante Consulatum superiorem fuisset : ex quo intelligitur,

Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe : & tamen ſic à patribus accepimus . nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant : ſimilesq; ſunt, ut ſi qui gubernatorem in nauigando agere nihil dicãt, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant ; ille autem clauum tenens, ſedeat in puppi quietus . non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit : non enim uiribus, aut uelocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur, ſed conſilio, & auctoritate, & ſententia; quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet . niſi forte ego uobis, qui & miles, et Tribunus, et Legatus, & Conſul uerſatus ſum in uario genere bellorum, ceſſare nũc uideor, cum bella non gero : at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, &, quo modo Carthagini male iam diu cogitanti bellum inferatur, multo ante denũtio. de qua non ante uereri deſinam, quàm illã exciſam eſſe cognouero. quam palmam utinam dij immortales tibi Scipio reſeruent ; ut aui reliquias perſequare : cuius à morte hic tertius, & trigeſimus eſt annus : ſed memoriam illius uiri excipient omnes anni conſequentes . anno ante me Cenſorem mortuus eſt, nouẽ annis poſt meum Conſulatum ; cum Conſul iterum, me Conſule creatus eſſet. num igitur, ſi ad centeſimũ annum uixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret ? nec enim excurſione, aut ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs uteretur, ſed conſilio, ratione, ſentẽtia. quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium maiores noſtri appellaſſent ſenatum. apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur ſe-

nes. quòd si legere, & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescentulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestram Rempublicam tantam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis:
Prouenie bant oratores noui, stulti adolescentuli.
temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorum. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant. quid iurisconsulti, quid Pontifices, quid Augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est, ut, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipum Coloneum recitasse iudicibus, quæsisseq́; num

illud carmen desipientis uideretur : quo recitato, sententiis iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, num Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, nũ philosophorũ principes Pythagorã, Democritum, num Platonem, nũ Xenocratem, num postea Zenonem, Cleanthẽ, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenẽ Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorũ agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus : possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquam ferè ulla in agro maiora opera fiunt, non serendis, non percipiendis fructibus, nõ condendis. quanquã in ijs hoc minus mirũ: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse uiuere . sed ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quamuis senex, quærenti, cui serat, respondere ; dijs immortalibus, qui me non accipere tantũmodo hæc à maioribus uoluerũt, sed etiam posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, q̃ illud idem :

Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uitij
Apportet secum, cum aduenerit ; unum id satis est,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet :

& multa fortasse, quæ uult : atque in ea quidem, quæ non uult, sæpe etiam adolescentia incurrit . illud uero idem Cæcilius uitiosius :

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri :

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur, leuiorq; fit eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutum studia ducuntur. nec minus intelligo me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus non modo languida, atq; iners non sit, uerũ etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studiũ in superiore uita fuit. quid, ꝙ etiam addiscunt aliquid: ut Solonem in uersibus gloriantem uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscẽtem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas senex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidem et illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe elaboraui. Nec nunc quidẽ uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) nõ plus, quàm adolescens etiã uires tauri, aut elephantis desiderabam: quod enim homini naturaliter insitũ est, eo uti decet; et quidquid agas, agere pro uiribus: quæ enim uox potest esse contẽptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui, cũ iam senex esset, athletasq; se in curriculo exercentes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:

At hi quidem iam mortui sunt:

non uero tam isti, quàm tu ipse nugator: neq; enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T. Coruncanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus

præſcribebantur : quorum uſq; ad extremum ſpiritum prouecta eſt prudentia. orator, metuo, ne langueſcat ſenectute : eſt enim munus eius non ingenij ſolum, ſed laterum etiam, & uirium. omnino canorum illud in uoce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute: quod equidẽ non amiſi adhuc: & tamen uidetis annos meos: ſed tamen decorus eſt ſermo ſenis quietus, & remiſſus; facitq; perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta oratio, & mitis. quòd ſi exequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, et Lælio: quid enim eſt iucundius ſenectute ſtipata ſtudijs iuuentutis? an ne eas quidem uires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officij munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? mihi uero Cn. & P. Sciplones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magiſtri non beati putandi, quãuis conſenuerint uires, atq; defecerint: etſi iſta ipſa defectio uirium adoleſcentiæ uitijs efficitur ſæpius, quàm ſenectutis: libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcẽtia effœtum corpus tradit ſenectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cũ admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe ſenectutẽ ſuam imbecilliorem factam, quàm adoleſcentia fuiſſet. ego L. Metellum memini puer, qui, cum quadriẽnio poſt alterum Conſulatum Pontifex maximus factus eſſet, uiginti, & duos annos ei ſacerdotio præfuit, ita bonis uiribus eſſe in extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam nõ requireret. nihil neceſſe eſt de me ipſo dicere mihi. quãquam eſt id quidem ſenile, ætatiq; noſtræ conceditur: ui

detis enim, ut apud Homerum, sæpissime Nestor de uirtutibus suis prædicet: tertiam enim iam ætatem hominum uiuebat; nec erat ei uerendum, ne uera de se prædicans, nimis uideretur aut insolens, aut loquax: etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis uiribus. & tamen ille dux Græciæ nunquã optat, ut Aiacis similes decem habeat, at ut Nestoris: quod si acciderit, non dubitat quin breui Troia sit peritura. sed redeo ad me. quartum annum ago, & octogesimum. equidem posse uellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, nõ me quidem ijs esse uiribus, quibus aut miles Punico bello, aut Quæstor in eodẽ bello, aut Consul in Hispania fuerim, aut quadriennio post cum Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas M. Attilio Glabrione Consule: sed tamen (ut uos uidetis) non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia uires meas desiderat, non Rostra, non amici, non clientes, non hospites: nec enim unquam sum assensus illi ueteri, laudatoq; prouerbio; quod monet mature fieri senem, si diu uelis esse senex. ego uero me minus diu senem esse mallem, quàm esse senem ante, quàm essem: itaq; nemo adhuc conuenire me uoluit, quin fuerim occupatus. at minus habeo uirium, quàm uestrum utervis. nec uos quidem T. Pontij Cẽturionis uires habetis: num idcirco ille est præstantior uobis? moderatio modo uirium adsit, & tantum, quãtum quisq; potest, nitatur: næ ille nõ magno desiderio tenebitur uirium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem. utrum igitur has corporis, an Pythago=

ræ tibi malis uires ingenij dari? deniq; isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiam debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eáq; simplex; suáq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam cõstantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cum ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cum equo, ex equo non descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summá in eo esse corporis siccitatem; itaq; exequi omnia regis officia, & munera. potest igitur exercitatio, & tẽperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. non sunt in senectute uires: nec postulantur quidem uires à senectute. ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ non possunt sine uiribus sustineri. itaq; non modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullum officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidem non proprium senectutis est uitium, sed commune ualetudinis. quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quàm tenui, aut nulla potius ualetudine? quòd nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis: ad paterná enim magnitudinem animi, doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidem adolescentes effugere pos-

ſint ? reſiſtendum Læli, & Scipio ſenectuti eſt; & eius uitia diligentia corrigenda ſunt: pugnandum, tanquã contra morbum, ſic contra ſenectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantũ cibi, & potionis adhibendum, ut reficiantur uires, nõ op primantur. nec uero corpori ſolum ſubueniendum eſt, ſed etiam menti, atq; animo multo magis: nanque hæc quoq;, niſi tanq̃ lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſe-nectute. & corpora quidem defatigatione, & exerci-tatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuan tur. nam, quos ait Cæcilius comicus ſtultos ſenes, hos ſi gnificat credulos, obliuioſos, diſſolutos. quæ uitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignauæ, ſomniculoſæ ſenectu tis: ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentum, q̃ ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non pro borum: ſic iſta ſenilis ſtultitia, quæ deliratio appellari ſolet, ſenum leuium eſt, non omnium. quatuor robuſtos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus: intentum enim ani mum tãquam arcum habebat: nec langueſcens succũ-bebat ſenectuti: tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, uerebã tur liberi, charum omnes habebãt: uigebat in ea domo patrius mos, et diſciplina: ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi ius ſuum retinet, ſi nemini manci pata eſt, ſi uſque ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos: ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid, ſic ſe-nẽ, in quo adoleſcentis eſt aliquid, laudamus. quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquã erit. ſeptimus mihi originũ liber eſt in manibus: omnia an-

tiquitatis monimenta colligo : causarũ illustrium, quascunq; defendi, nunc quammaxime conficio orationes: ius augurium, pontificium, ciuile tracto : multum etiam literis græcis utor. Pythagoreorumq́; more exercẽdæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, cõmemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis : in his desudãs, atque elaborans, corporis uires non magnopere desidero : adsum amicis : uenio in senatum frequens, ultroq́; affero res multum, & diu cogitatas, easq́; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere nõ possem: sed, ut possim, facit acta uita : semper enim in his studijs, laboribusq́; uiuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim, sine sensu ætas senescit ; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quòd eam carere dicũt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis : si quidem id aufert nobis, quod est in adolescẽtia uitiosissimum : accipite enim optimi adolescentes ueterem orationem Archytæ Tarẽtini, magni in primis, & præclari uiri : quæ mihi tradita est, cum essem adolescẽs Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis uoluptatem, hominibus dicebat à natura datam : cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc Rerump. euersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum deniq; scelus, nullum magnũ facinus esse, ad quod suscipiendum non libido uoluptatis impelleret : stupra uero, & adulteria, & omne tale

flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi uoluptate: cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante temperātiæ locum esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi posset maxima. nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem; si quidē ea, cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Cōsules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quē Tarentum uenisse L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut non liberet, quod non oporteret: impedit enim consilium uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute cōmercium. inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri T. Flaminij. fratrē L. Flaminiū è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus est

in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. tunc fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cum probro priuato coniungeret imperij dedecus. ſæpe à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum C. Fabritium, quòd, cum apud Regem Pyrrhum Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientem profiteretur; eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Manium Curium, & T. Coruncanum, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, cum ſe uoluptatibus dediſſent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Rep. quarto Conſulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq; ſpreta, & contempta uoluptate optimus quiſque ſequeretur. quorſum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia non modo uituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſq; menſis, & frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & inſomnijs. ſed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blanditijs non facile obſiſtimus (diuinus enim Plato eſcam malorum uoluptatem appellat, quòd ea uidelicet homi-

nes capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sæpe uidebam puer. delectabatur cæreo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tãtum licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad meipsum iam reuertar. primum habui semper sodales: sodalitates autem me Quæstore cõstitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cum sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neq; enim ipsorum conuiuiorum delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocant: ut, quod in eo genere minimũ est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tempestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum uestra etiam ætate, atq; nobiscum: habeóq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatem auxit, potionis, et cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse uidear uoluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus: non intelligo ne in istis quidem uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in

ſympoſio Xenophontis, minuta, atq; rorantia, & refrigeratio æſtate, & uiciſſim in hyeme aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie cõpleo; quod ad multam noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. at non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, cum ex eo quidam iam confecto ætate quæreret, uteretur ne rebus Venereis, dij meliora, inquit: libenter uero iſtinc tanquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis uero, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui non deſiderat) ergo hoc nõ deſiderare dico eſſe iucundius, quàm frui. quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi etiam non abunde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic in adoleſcentia uoluptates propè intuens magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiam ſenectus procul eas ſpectans, tantum, quantum ſat eſt. at illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſtipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecumq; (ut dicitur) uiuere? ſi uero habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucundius. mori uidebamus in ſtudio dimetiendi penè cœli, atque terræ Gallum familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu

aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cum cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septem annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Centone, Tuditanóq; Consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. Marcum uero Cethegũ, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, et bene institutis pariter cum ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodam, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidentur accedere: habent enim rationem cum terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem nõ fructus modo, sed etiam ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac

ſubacto ſemen ſparſum excepit, primum id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum uapore, & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmoq́; erecta geniculato, uaginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cũ emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum munitur uallo ariſtarum. quid ego uitium ſatus, ortus, incremẽta commemorem? ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis requiem, oblectamentumq́; noſcatis. omitto enim uim ipſam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarum frugum, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos, ramosq́; procreet: malleoli, plantæ, ſarmenta, uiuiradices, propagines non ne ea efficiunt, ut quemuis admiratione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaque ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtui; deinde maturata dulceſcit; ueſtitaq́; pampinis, nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam

cultura, & ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitum coniugatio, & religatio, & propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cũ de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. nec uero segetibus solum, et pratis, & uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiã & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiã insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, cõsumpsit extremum tempus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe à me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere præclarum sibi uideri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iu-

cundam efficere senectutem? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erát tunc senatores, idest senes; si quidem L. Quintio Cincinnato in agro aráti nunciatum est, eum Dictatorem esse factum. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupantem interemit. à uilla in senatum accersebantur & Curius, & cæteri senes. ex quo, qui eos accersebant, uiatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neq; solum officio, quòd hominum generi uniuerso cultura agrorum est salutaris; sed & delectatione, quam dixi; & saturitate, copiáq; omnium rerum, quæ ad uictum hominum, & cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduíq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uillaq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearum, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, uerum etiam inuitat, atque allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis'ue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pi=

lam, sibi natationes, et cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras; id ipsum tamen, ut lubebit; quoniam sine his beata esse senectus potest. multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiose, ut facitis. quàm copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atque, ut intelligatis nihil ei tam regale uideri, quàm studium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem regem Persarum præstantem ingenio, atq; imperij gloria, cum Lysander Lacedæmonius uir summæ uirtutis uenisset ad eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset; & cæteris in rebus comem erga Lysandrum, atq; humanum fuisse; & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum ostendisse: cum autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, et directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atq; puram, & suauitatem odorum, qui efflarentur è floribus, tum eum dixisse, mirari se non modo diligentiam, sed etiam solertiam eius, à quo essent illa dimensa, atq; descripta: & ei Cyrum respondisse: atqui ego ista sum dimensus: mei sunt ordines, mea descriptio: multæ etiam istarum arborum mea manu sunt satæ: tum Lysandrum intuétem eius purpuram, et nitorem corporis, ornatumq; Persicum multo auro, multisq; gemmis, dixisse: recte uero te Cyre beatum ferunt, quoniam uirtuti tuæ fortuna coniuncta est. hac igitur fortuna frui licet senibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, et in primis agri colendi studia teneamus usq; ad ultimum tempus senectutis. Marcum quidem Valerium Coruinum

accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cum esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. itaq;, quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initium esse uoluerunt, tantus illi cursus honorum fuit. atq; eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem senectutis est auctoritas: quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicum plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirum: notum est totum eius carmen incisum in sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodem sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, quod ego quondam magno cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatem afferre possunt: sed honeste acta superior ætas, fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime

morata,

morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis ciuibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſſet, qui, cum Legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes, et ſenem illum ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, ut quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed ijs etiam, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures anteponuntur. quæ ſunt igitur uoluptates corporum cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidentur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. at moroſitas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq; tum in uita, tum in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adel

phis ſunt . quanta in altero duritas, in altero comitas ?
ſic ſe res habent : ut enim non omne uinum , ſic non
omnis ætas uetuſtate coaceſcit . ſeueritatem in ſenectu=
te probo, & eam, ſicut alia, modicam ; acerbitatem nul
lo modo . auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intel=
ligo : poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo
minus uiæ reſtat , eo plus uiatici quærere ? Quarta
reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſolicitam habe=
re noſtram ætatem uidetur ; appropinquatio mortis ,
quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe . ò miſe=
rum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam lon
ga ætate non uiderit : quæ aut planè negligenda eſt, ſi
omnino extinguit animum ; aut etiam appetenda , ſi
aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus . atqui ter=
tium certe nihil inueniri poteſt . quid igitur timeam, ſi
aut non miſer poſt mortem , aut beatus etiam futurus
ſum ? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit ado=
leſcens, cui ſit exploratum , ſe ad ueſperum eſſe uictu=
rum ? quin etiam ætas illa multo plures, quàm noſtra,
mortis caſus habet . facilius in morbos incidunt adole=
ſcentes : grauius ægrotant : triſtius curantur : itaque
pauci ueniunt ad ſenectutem . quod niſi ita accideret ,
melius, & prudentius uiueretur : mens enim, & ratio,
& conſilium in ſenibus eſt : qui ſi nulli fuiſſent , nullæ
omnino ciuitates fuiſſent . ſed redeo ad mortem impen
dentem . quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud ui
deatis cum adoleſcentia eſſe commune ? ſenſi ego tum
in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimam
dignitatem fratribus tuis Scipio , omni ætati mortem
eſſe communem . at ſperat adoleſcens, diu ſe uictu=

rum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. inſipienter ſperat: quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quid ſperet, habet quidem. at eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic iam aſſecutus eſt. ille uult diu uiuere: hic diu uixit. quanquam, ò dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum uideo) Argãthonius quidam Gadibus, qui octo ginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. ſed mihi ne diuturnum quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud, quod præterijt, effluxit: tantum remanet quidem, quod uirtute, & recte factis ſis conſecutus: horæ quidem cedunt, & dies, menſes, & anni; nec præteritum tempus unquã reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad uiuendum datur, eo debet contentus eſſe: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula; modo, in quocunq; fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſq;, Plaudite, uiuendum: breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuendum: ſin proceſſeris longius, nõ magis dolendum eſt, quàm agricolæ dolent, præterita uerni temporis ſuauitate, æſtatem, autumnumq; ueniſſe: uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia uero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſe=

nibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, & repugnante natura. itaque adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flammæ opprimitur: senes autem, sicut sua sponte, nulla adhibita ui, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, ui auelluntur; si matura, & cocta, decidunt; sic uitam adolescentibus uis aufert, senibus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terram uidear uidere, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse uenturus. omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri possis, & tamen mortē cōtemnere. ex quo fit, ut animosior etiā senectus sit, q̃ adolescētia, & fortior. hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone respōsum est, cum illi quærenti, qua tādem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, senectute. sed uiuendi est finis optimus, cum integra mente, certisq; sensibus opus ipsa suum eadem, quæ coagmētauit, natura dissoluit, ut nauem, ut ædificium idem destruit facillime, qui construxit: sic hominem eadem optime, quæ cōglutinauit, natura dissoluit: nā omnis conglutinatio recens, ægre; inueterata, facile diuellitur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquum nec auide appetendum senibus, nec sine causa deserendū sit: uetatq; Pythagoras, iniussu imperatoris, idest dei, de præsidio, & statione uitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortem dolore amicorū, lamentisq; uacare. uult se charum, credo, suis esse. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam im mortalitas consequatur. iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim se= ni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nul= lus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquil lo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est, & id incertum an eo ipso die. mortem igitur omni= bus horis impendentem timens, quis possit animo consi= stere? de qua non ita longa disputatione opus esse uide tur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in libe= randa patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerunt; non auum tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcel= lum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis ho nore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum locum sæpe profe= ctas alacri animo, & erecto, unde nunquam se reditu= ras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij qui= dem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem ui detur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? sunt

etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærun tur. sunt autem extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occi= dunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere uo= bis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea pro pius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nam, dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui ter= ras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & au= ctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; inco= las penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de im= mortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientis= simus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mi= hi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum proui= dentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse

eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidem habiturũ esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: &, cum simplex animi natura esset, neque haberet in se quidquam admixtum dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non posset, non posse interire: magnoq; esse arguméto, homines scire pleraque ante quàm nati sint, quòd iam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas nõ tum primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari ò mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cum omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atq; etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum, perspicuũ est, quò quæque discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil

morti esse tam simile, quàm somnum. atqui dormientiū animi maxime declarant diuinitatē suam: multa enim, cum remissi, & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis uinculis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin unà interiturus est animus cum corpore; uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolatéq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. nos, si placet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos auos Paulum, et Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare non necesse est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. an censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si iysdem finibus gloriam meam, quibus uitam, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo modo animus erigens se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cum excessisset è uita, tum deniq, uicturus esset. quod quidem ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immortalē gloriā niteretur. quid, quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, & longius, uidere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies, non uidere? equidem efferor studio patres

ueſtros,quos colui,& dilexi,uidendi: neq; eos uero ſo=
lum cõuenire aueo, quos ipſe cognoui; ſed illos etiam,
de quibus audiui,& legi,& ipſe conſcripſi. quò quidẽ
me proficiſcentem haud ſanè quis facile retraxerit, ne
ue tanquam Peliam recoxerit. quòd ſi quis deus mihi
largiatur,ut ex hac ætate repueraſcam,& in cunis ua
giam,ualde recuſem: nec uero uelim,quaſi decurſo ſpa
tio,à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita
cõmodi? quid non potius laboris? ſed habeat ſanè: ha
bet certe tamen aut ſatietatem,aut modum: non libet
enim mihi deplorare uitam,quod multi,& ij docti, ſæ
pe fecerunt: nec me uixiſſe pœnitet, quoniam ita uixi,
ut non fruſtra me natum exiſtimem: & ex uita iſta
diſcedo,tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo:
commorandi enim natura diuerſorium nobis, non habi
tandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorũ
concilium,cœtumq; proficiſcar, & cum ex hac turba,
& colluuione diſcedam: proficiſcar enim non ad eos ſo
lum uiros,de quibus ante dixi; ſed etiam ad Catonem
meũ: quo nemo uir melior natus eſt,nemo pietate præ
ſtantior: cuius à me corpus crematum eſt: quod con=
tra decuit ab illo meum: animus uero non me deſerẽs,
ſed reſpectãs,in ea profecto loca diſceſſit,quò mihi ipſi
cernebat eſſe ueniendum. quem ego meum caſum for
titer ferre uiſus ſum; non quòd æquo animo ferrem;
ſed me ipſe conſolabar,exiſtimans non longinquum in=
ter nos digreſſum, & diſceſſum fore. His mihi rebus
Scipio(id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) le=
uis eſt ſenectus,nec ſolum non moleſta,ſed etiam iucun
da. quòd ſi in hoc erro, quòd animos hominũ immor=

tales esse credam; libẽter erro, nec mihi hunc errorẽ, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam; nõ uereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quòd si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est: nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc, de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, et iucunde solebat, nec dubitare illum in omni sermone appellare sapientẽ. ego autem à patre ita eram deductus ad Scæuolam sumpta uirili toga, ut, quoad possem, et mihi liceret, à senis latere nunq̃ discederem: itaq; multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, & cõmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam

contuli: quem unum nostræ ciuitatis & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentem (ut solebat) cũ & ego essem unà, & pauci admodum familiares, in eũ sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, q̃ P. Sulpitio utebare multum, cum is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amantissime uixerat, quanta hominum esset uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitũ ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquẽtes, ne, inquam, & inquit, sæpius interponeretur: atq; id eo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo uideretur. cum enim sæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris floruisset: sic, cum accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatẽ fuisse, idonea mihi Lælij persona uisa est, quæ de ami

citia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet
magiſter meus Scæuola. genus autem hoc ſermonum
poſitum in hominum ueterum auctoritate, & eorũ illu
ſtrium, plus neſcio quo pacto uidetur habere grauitatis.
itaq; ipſe mea legens ſic afficior interdum, ut Catonem,
non me, loqui exiſtimem. ſed, ut tũ ad ſenem ſenex de
ſenectute, ſic in hoc libro ad amicũ amiciſſimus de ami
citia ſcripſi. tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè
ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius
& ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria ex=
cellẽs, de amicitia loquitur. tu uelim à me animum pa
rumper auertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius,
& Q. Mutius ad ſocerum ueniunt poſt mortem Afri
cani. ab ijs ſermo oritur: reſpondet Lælius, cuius tota
diſputatio eſt de amicitia: quã legens tu ipſe cognoſces.
FAN. Sunt iſta uera Læli: nec enim melior uir fuit
Africano quiſquam, nec clarior. ſed exiſtimare debes
omnium oculos in te eſſe coniectos. unum te ſapientem
& appellant, & exiſtimant. tribuebatur hoc modo M.
Catoni: ſcimus L. Acilium apud patres noſtros appella
tum eſſe ſapientem: ſed uterq; alio quodam modo. Aci
lius, quia prudens eſſe in iure ciuili putabatur: Cato,
quia multarum rerum uſum habebat, multáq; eius &
in ſenatu, & in foro uel prouiſa prudenter, uel acta cõ
ſtanter, uel reſponſa acute ferebantur, propterea quaſi
cognomen iam habebat in ſenectute ſapientis. te autem
alio quodam modo dicunt non ſolum natura, & mori=
bus, uerum etiam ſtudio, & doctrina eſſe ſapientẽ; nec
ſicut uulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem;
qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui ſeptem

appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eũ quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. itaq; ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quo nã pacto mortem Africani feras; eoq; magis, ꝙ his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diem, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis tum summi uiri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non cõmoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: ꝙ autem ijs nonis in collegio nostro non affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidẽ Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incõmodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autẽ Fanni, quòd mihi tãtum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) nõ recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidẽ magis credo; aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimum iudicauit: huius enim facta, illius di

cta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque lo=
quar, ſic habetote. ego, ſi Scipionis deſiderio me moue
ri negem, quàm id recte faciam, uiderint ſapientes: ſed
certe mentiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis
(ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut confirmare poſ
ſum, nemo certe fuit. ſed non egeo medicina: me ipſe
conſolor, & maxime illo ſolatio, quòd eo errore careo,
quo amicorum deceſſu plerique angi ſolēt: nihil enim
mali accidiſſe Scipioni puto: mihi accidit, ſi quid acci=
dit: ſuis autem incommodis grauiter angi, non amicū,
ſed ſe ipſum amantis eſt. cū illo uero quis neget actum
eſſe præclare? niſi enim, quod ille minime putabat, im=
mortalitatem optare uellet: quid non eſt adeptus, quod
homini fas eſſet optare? qui ſummam ſpem ciuium, quā
de eo iam puero habuerant, continuo adoleſcens incredi
bili uirtute ſuperauit: qui Conſulatum petijt nūquam,
factus eſt Conſul bis, primum ante tempus, iterum ſibi
ſuo tempore, Reip. penè ſero: qui duabus urbibus euer
ſis inimiciſſimis huic imperio, nō modo præſentia, uerū
etiam futura bella deleuit. quid dicam de moribus fa
cillimis? de pietate in matrem, liberalitate in ſorores,
bonitate in ſuos, iuſtitia in omnes? hæc nota ſunt uobis.
quàm autem ciuitati charus fuerit, mœrore funeris in=
dicatum eſt. quid igitur hūc paucorum annorum ac=
ceſſio iuuare potuiſſet? ſenectus enim, quamuis non ſit
grauis, ut memini Catonem uno anno, antequam mor=
tuus eſt, mecum, & cum Scipione diſſerere, tamen au=
fert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio.
quamobrem uita quidem talis fuit uel fortuna, uel glo
ria, ut nihil poſſet accedere: moriendi autem ſenſum

celeritas abſtulit. quo de genere mortis difficile dictū
eſt: quid homines ſuſpicentur, uidetis. hoc tamen uere
licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita ce-
leberrimos, lætiſſimosq; uiderit, illum diem clariſſimum
fuiſſe, cum ſenatu dimiſſo domum reductus ad ueſperā
eſt à patribus cōſcriptis, à populo R. ſocijs, & Latinis,
pridie quàm exceſſit è uita: ut ex tam alto dignitatis
gradu ad ſuperos uideatur potius, quàm ad inferos per
ueniſſe. neq; enim aſſentior ijs, qui hæc nuper diſſerere
cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque
omnia morte deleri. plus apud me antiquorum aucto
ritas ualet, uel noſtrorum maiorū, qui mortuis tam reli
gioſa iura tribuerunt, quod non feciſſent profecto, ſi ni
hil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorū, qui in hac
terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem
deleta eſt, tunc florebat, inſtitutis, & præceptis ſuis eru-
dierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus
eſt iudicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſq;,
ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe diuinos,
iiſq;, cum è corpore exceſſiſſent, reditum ad cœlum pa-
tere, optimoq;, et iuſtiſſimo cuique expeditiſſimū: quod
idem Scipioni uidebatur: qui, idem quaſi præſagiret,
perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus, & Mani
lius adeſſent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecum
ueniſſes, triduum diſſeruit de Rep. cuius diſputationis
fuit extremum ferè de immortalitate animorum: quæ
ſe in quiete per uiſum ex Africano audiſſe dicebat. id
ſi ita eſt, ut optimi cuiuſq; animus in morte facillime e-
uolet tanquam è cuſtodia, uinculiſq; corporis: cui cen-
ſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quàm Scipioni?

quocirca mœrere hoc eius euentu, uereor, ne inuidi ma
gis, quàm amici ſit. ſin autem illa uereor, ut idem inte
ritus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus ma=
neat: ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali: ſen
ſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino:
quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, & hæc ci=
uitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cum illo quidẽ
(ut ſupra dixi) actum optime eſt, mecum autem incom
modius, quem fuit æquius, ut prius introieram in uitã,
ſic prius exire de uita. ſed tamen recordatione noſtræ
amicitiæ ſic fruor, ut beate uixiſſe uidear, quia cum Sci
pione uixerim. quocum mihi coniuncta cura de Rep.
& de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõ=
munis, &, id in quo eſt omnis uis amicitiæ, uolũtatum,
ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. itaq; non
tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemo=
rauit, fama delectat, falſa præſertim; quàm, quòd a=
micitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore. idq;
mihi eo magis eſt cordi, quòd ex omnibus ſeculis uix
tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo
in genere ſperare uideor Scipionis amicitiam, & Lælij
notam poſteritati fore. FAN. Iſtud quidem Læli ita
neceſſe eſt. ſed quoniam amicitiæ mentionem feciſti, et
ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, ſpero item Scæ=
uolæ, ſi, quemadmodum ſoles de cæteris rebus, cum ex
te quæruntur, ſic de amicitia diſputabis, quid ſentias,
qualem exiſtimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi ue
ro pergratum hoc erit: atq; id ipſum cum tecum age
re conarer, Fãnius anteuertit. quamobrem utrique no
ſtrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero

non

non grauarer, si mihi ipse confiderem: nam & praeclara uisa res est; & sumus, ut dixit Fannius, otiosi: sed quis ego sum? aut quae in me est facultas? doctorum est ista consuetudo, eáq; Graecorum, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito. magnum opus est, egetq; exercitatione non parua. quamobrem quae disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. ego uos hortari tantum possum, ut amicitiá omnibus rebus humanis anteponatis: nihil est enim tam naturae aptum, tam coueniens ad res uel secundas, uel aduersas. sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse: neque id ad uiuum reseco, ut illi, qui haec subtilius disserunt, fortasse uere, sed ad communem utilitatem parum: negant enim quenquam uirum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. nos autem ea, quae sunt in usu, uitáq; cómuni, non ea, quae finguntur, aut optantur, sperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabritium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. quare sibi habeant sapientiae nomen, & inuidiosum, & obscurum; concedantq;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur pingui Mineruа, ut aiunt. qui ita se gerunt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, aequitas, liberalitas, nec sit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; sintq; magna constantia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui assequuntur, quantum homines

possunt, naturam optimam recte uiuendi ducem: sic enim mihi perspicere uideor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam, maior autem, ut quisque proxime accederet. itaque ciues potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui, quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis: nanque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest: sublata enim beneuolentia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autem uis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliauit ipsa natura, ita contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & charitate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à dijs immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij ualetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam uoluptates. belluarum hoc quidem extremũ est: illa autẽ superiora caduca, & incerta, posita non tam in nostris cõsilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uirtute summum bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa uirtus amicitiam gignit, & continet: nec sine uirtute amicitia esse ullo pacto potest. iam uirtutem ex consuetudine uitæ, sermonisq; nostri interpretemur; nec metiamur eam, ut quidam indocti, uerborũ magnificẽtia; uirosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos. his communis uita

contenta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquã reperiuntur. tales igitur inter uiros amicitia tantas opportunitates habet, quantas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolentia conquiescat? quid dulcius, quàm habere quocum omnia audeas sic loqui, ut tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æque, ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo, qui illas grauius etiam, quàm tu, ferret. denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis; diuitiæ, ut utare; opes ut colare; honores, ut laudere; uoluptates, ut gaudeas; ualetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris, præsto est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiua, nunquam molesta est. itaque non aqua, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quàm amicitia. neque ego nunc de uulgari, aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit: nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & aduersas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent, &, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur

amicorum. ex quo illorum beata mors uidetur, horum uita laudabilis. quòd si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidem doctum quẽdam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totóq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quando aliquod officium exstitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante Rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stãtes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cum homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, non inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus fi-

lum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaq; seruatam, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum uideri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia, ut in dandis, recipiendisq; meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidem propriū amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id & uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigentia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quātum illa utilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tēpus, & ab eis ita amantur, ut facile earū appareat sen=

ſus : quod in homine multo eſt euidentius : primum ex ea charitate, quæ eſt inter natos, et parentes, quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt: deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus, & natura congruamus; quòd in eo quaſi lumen aliquod probitatis, et uirtutis perſpicere uideamur: nihil eſt enim amabilius uirtute; nihil, quod magis alliciat homines ad diligédum; quippe cum propter uirtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam uidimus, quodam modo diligamus. quis eſt, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & beneuolentia memoriã non uſurpet, quos nunquam uiderit? quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium, Sp. Melium non oderit? cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho, & Annibale. ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt, ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus, uel, quod maius eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem, bonitatem perſpicere uideantur? quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adiuncta. quibus rebus ad illũ primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolentiæ magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur quod deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minime generoſum (ut ita dicam) ortum amicitiæ; quam ex inopia, atque indigentia natam uo=

sunt. quod si ita esset; ut quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisque sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapientia sic munitus est, ut nullo egeat, suáq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit beuolentiam consuetudo. sed quanquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamẽ ab earum spe causæ diligendi profectæ: ut enim benefici, liberalesq; sumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudum ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quãobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio.

ſic & utilitates ex amicitia maximæ capientur : et erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & uerior . nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolueret : ſed , quia natura mutari non poteſt , iccirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt . ortum quidem amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis. FAN. Tu uero perge Læli : pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo iure reſpondeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite uero optimi uiri ea, quæ ſæpiſſime inter me , & Scipionem de amicitia diſſerebantur . quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiam uſque ad extremum uitæ diem permanere : nam , uel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe, uel ut de Republica non idem ſentirent . mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, aliàs aduerſis rebus , aliàs ætate ingraueſcente . atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quòd ſummi puerorum amores ſæpe unà cum prætexta , ſumpta toga deponerentur : ſin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuriæ , uel conditionis , uel cõmodi alicuius, quod idem adipiſci uterque non poſſet: quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamẽ ſæpe labefactari , ſi in honoris contentionem incidiſſent : peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs , quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem , in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe : magna etiam diſſidia & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis

ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quamuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerẽtur ab ijs, quibus obsequi nollẽt: illos autẽ, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorum querela inueterata nõ modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna: hæc multa ita, quasi fata, impendere amicitijs, ut, omnia subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi uideri. quamobrem id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Becillinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerũt? Tiberium quidem Gracchum Remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ uestræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, & Rutilio Consulibus in consilio, deprecatum uenisset, hãc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruissem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas Reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur ex-

cusatio peccati, si amici causa peccaueris : nam cum cõ ciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à uirtute defeceris . quòd si rectum statuerimus, uel concedere amicis, quidquid uelint ; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus : perfecta quidem sapientia sumus; si nihil habeat res uitij : sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cõ munis . ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, et eorũ quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. uidemus Papum Aemiliũ C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, & collegas in Censura. tum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quidpiam cõtendisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra Remp. esset . nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere ? si contendisset, scio impetraturũ non fuisse ; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æque auté nefas sit, tale aliquid et facere rogatum, & rogare . at uero Ti. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidem C. frater, nũc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, et minime accipienda cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Rép. se amici causa fecisse fateatur : etenim eo loco Fanni, et Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros causas Reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorũ. Ti. Gracchus

regnum occupare conatus est, uel regnauit is quidem paucos mẽses. num quid simile populus R. audierat, aut uiderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionẽ effecerint, sine lacrymis non queo dicere. nam Carbonem quoq;, quem modo posuimus, propter recẽtem pœnam Ti. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem Tribunatu quid expectem, non libet augurari: serpit enim deinde res, quæ procliuis ad pernitiem, cum semel cœpit, labitur. uidetis in tabella iã ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. uidere iam uideor populum R. à senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi: plures enim discent, quemadmodũ hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur. præcipiendũ est igitur bonis, ut, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rep. peccantibus non discedant. improbis autem pœna statuẽda est, nec minor uero ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. quis clarior in Græcia Themistocle? quis potẽtior? qui, cum imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idem, quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaque mortem sibi uterque consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio uendicanda; ut ne quis sibi concessum putet, amicum bel=

lum patriæ inferentem ſequi . quod quidem , ut res ire cœpit , haud ſcio an aliquando futurum ſit . mihi autem non minori curæ eſt, qualis Reſp. poſt mortem meam futura ſit , quàm qualis hodie ſit . hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur , ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus ; nec expectemus quidem , dum rogemur ; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit ; conſilium uerum dare gaudeamus libere ; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas ; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter , ſi res poſtulabit ; & adhibitæ pareatur. nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia , placuiſſe opinor mirabilia quædam . ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unũ ſolicitum eſſe pro pluribus ; ſatis ſuperq; eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum curam ; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quamlaxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cũ uelis, uel remittas : caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem ; qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus . alios autem dicere aiunt etiã multo inhumanius ; quẽ locum breuiter perſtrinxi paulo ante : præſidij, adiumentiq; cauſa, non beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetendas: itaq;, ut quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimumq; uirium, ita amicitias appetere maxime : ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri ; et inopes, quàm opulenti ; & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati . ò præclaram ſapientiam : ſolem enim è mũ=

do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blãda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neq; enim est cõsentaneum, ullam honestam rem, actionem'ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo. itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis; ut ex bonis amici quasi diffundatur, et incommodis contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum ualet, ut tollat è uita amicitiam; nõ plus, quàm ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiam (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, et adiũgat:

id cũ cõtingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultúq; corporis; animo autem uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, et tam attrahat, quã ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura: nihil est enim appetentius similium sui, nihil rapacius, quàm natura. quamobrem hoc quidem Fanni, et Scæuola, cõstat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolentiam esse: qui est amicitiæ fons à natura cõstitutus. sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana uirtus, neq; superba; quæ etiã populos uniuersos tueri, eisq; optime consulere soleat: quod non faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atq; etiam mihi quidem uidentur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectum, iucundum, si cum amore, & studio est profectum: tantumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minime alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino dees-

ſe amicis : ubi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nunquam ſtudio, nunquam conſilio, nunquam opera noſtra nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt. non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, ſi quando de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabunt. nam quis eſt, prò deum fidem, atque hominum, qui uelit, ut neque diligat quenquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circunfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia uiuere? hæc enim eſt tyrannorum uita nimirum : in qua nulla fides, nulla charitas, nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fiducia, omnia ſemper ſuſpecta, atque ſolicita, nullus locus eſt amicitiæ : quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, à quo ſe metuì putat? coluntur tamen ſimulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd ſi forte (ut fit plerunq;) ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum, cũ exul eſſet; ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quosq; infidos, cum iam neutris gratiam referre poſſet. quanquam miror, in illa ſuperbia, & importunitate ſi quenquam habere potuit. atque ut huius, quem dixi, mores ueros amicos parare non potuere : ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles : non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerunque efficit cæcos, quos complexa eſt : itaque illi efferuntur faſtidio ferè, & contumacia; neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt. atq; hoc quidem uidere licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, poteſtate, proſperis rebus immuta=

ri; sperniq; ab ijs ueteres amicitias, & indulgeri nouis. quid autem stultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) supellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborent: eius enim est istorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum sua cuique permanet stabilis, & certa possessio; ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen uita inculta, & deserta ab amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligendi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullam probo; unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmet ipsos; alteram, ut nostra in amicos beneuolentia, illorum erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat; tertiam, ut, quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis. harum trium sententiarũ nulli prorsus assentior: nec enim illa prima uera est, ut, quẽadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus: quàm multa enim, quæ nostra causa nunquam faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est

nimis exigue, & exiliter ad calculos reuocare amicitiã, ut par ſit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluentior uidetur eſſe uera amicitia, nec obſeruare ſtricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim uerẽ dum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſq; ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis: ſæpe enim in quibuſdam aut animus abiectior eſt, aut ſpes amplificãdæ fortunæ fractior. non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt; ſed potius eniti, & efficere, ut amici iacentem animum excitet, inducatq; in ſpem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur finis ueræ amicitiæ conſtituẽdus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quàm eius, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut aliquando eſſet oſurus: nec uero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, à Biante dictum eſſe crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus è ſeptẽ; ſed impuri cuiuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam reuocantis eſſe ſententiam: quonam enim modo quiſquã amicus eius eſſe poterit, cuius ſe putabit inimicũ eſſe poſſe? quin etiam neceſſe erit cupere, etiã optare, ut quamſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehẽdendum. rurſum autem recte factis, cõmodiſq; amicorum neceſſe erit angi, dolere, inuidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuſcunq; eſt, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem

aliquando odisse possemus. quin etiam, si minus felices in deligendo fuissemus, ferẽdum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. his igitur finibus utendum arbitror, ut, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorũ, & uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; &, si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorum uoluntates sint adiuuãdæ, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quam blanditijs, & assentationibus colligere turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. sed (sæpe enim redeo ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras, et oues quot quisq; haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes deligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est, sanè nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiẽdi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum. quidam sæpe in parua pecunia perspiciũtur, quàm sint leues. qui=

dam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscuntur in magna. si uero erunt aliqui reperti, qui pecuniã præferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad contemnendam potẽtiam: quam etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, excusari se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus réq; publica uersantur: ubi enim istũ inuenias, qui honorẽ amici anteponat suo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues, q̃ difficiles plerisque uidentur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quãquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; conuincunt; aut si in bonis rebus contemnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamentum autem stabilitatis, constãtiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est: nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & cõmunem, et consentiẽtem, idest qui rebus iisdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fidum potest esse multiplex ingeniũ, & tortuosum: neq; uero, qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus,

aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse nõ posse: est enim boni uiri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia; primũ, ne quid fictum sit, ne'ue simulatum (aperte enim uel odisse magis ingenuũ est, quàm fronte occultare sententiam) deinde nõ solum ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædam oportet sermonum, atq; morum haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; nũ quando amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponendi, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæq; (ut ea uina, quæ uetustatem ferunt) esse debent suauissimæ: uerumq; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidẽ repudiandæ, uetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim uis uetustatis, & cõsuetudinis. atqui in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consueuit, libentius utatur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod

est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, consue= tudo ualet; cum locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse infe= riori: sæpe enim excellentiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquam se il le Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio antepo= suit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintum uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi ne= quaquam parem; quòd is anteibat ætate, tanquam su= periorem colebat; suosq; omnes per se esse posse amplio res uolebat. quod faciendum, imitãdumq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ con secuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si pro pinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorum augeãt opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, & generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti, retinent tamen charita tem in pastores, quos patres suos multos annos esse du= xerunt. quod quidem est multo profecto magis in ue= ris patribus, certisq; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quẽque confertur. ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitudine superio= res, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut for tuna, aut dignitate superari. quorum pleriq; aut que= runtur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; ma=

gis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non cõmemorare, qui contulit. quamobrem, ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere: sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod nõ ferè contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo uerbis, sed etiam opere leuandi sunt. tantum autem cuique tribuendum est, primum quantum ipse efficere possis; deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere: non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Cõsulem efficere, fratrem eius Lucium non potuit. quòd si etiam possis quiduis deferre ad alterum; uidendum est tamen, quid ille possit sustinere. omnino amicitiæ corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & ætatibus iudicandæ sunt: nec, si qui ineunte ætate uenandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pædagogi iure uetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligẽdi quidem nõ sunt, sed alio quodam modo colendi: aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt: dispares enim mores disparia studia sequuntur: quorum dissimilitudo dissociat amicitias: nec ob aliam causam ullam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima po-

test esse, morum, studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia (quod persæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum: nec enim (ut ad fabulas redeam) Troiã Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedẽ, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem audire uoluisset; & sæpe incidunt magnæ res, ut discedẽdum sit ab amicis: quas qui impedire uult, quòd desiderium non facile ferat; & infirmus est, mollisq; natura, & ob eã ipsam causam in amicitia parum iustus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiã quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria: iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur. erũpũt sæpe uitia amicorũ tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disiunctioq; facienda sit. si autem morum, aut studiorũ commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in Reip. partibus dissensio intercesserit (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur: nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (ut sci-

tis) Scipio . propter dissensionem autem , quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello . utrunque egit grauiter, auctoritate, & offensione animi non acerba . quamobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant : sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quàm oppressæ uideantur . Cauendum uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ : è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos ueteri amicitiæ tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam . omnino omnium horum uitiorum , atque incommodorum una cautio est, atque uno pruisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos . digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur . rarum istud genus : & quidem omnia præclara rara : nec quidquam difficilius , quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum . sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit : & amicos , tanquam pecudes , eos potissimum diligunt , ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos : itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carēt amicitia, per se , & propter se expetenda ; nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis , & quanta sit : ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ , sed quòd per se sibi quisque charus est : quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur : est enim is amicus quidem, qui est tanquã alter idem . quòd si hoc apparet in bestiis, uolucribus, agre=

ſtibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, ut ſe ipſæ diligant; (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde, ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent eiuſdem generis animantes; idq; faciunt cum deſiderio, et cum quadam ſimilitudine amoris humani: quãto id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat penè unum ex duobus. ſed pleriq; peruerſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem uolunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæq; ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. par eſt autem primum ipſum eſſe uirum bonum, tum alterum ſimilē ſui quærere. in talibus ea, quam iam dudum tractabamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt; cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri ſeruiunt, imperabunt; deinde æquitate, iuſtitiaq; gaudebunt; omniaq; alter pro altero ſuſcipiet; neque quidquam unquam niſi honeſtum, & rectum alter ab altero poſtulabit; neque ſolum colent ſe inter ſe, ac diligent, ſed etiam uerebuntur: nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit uerecundiam: itaq; in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam: uirtutum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, non uitiorum comes; ut, quoniam ſolitaria non poſſet uirtus ad ea, quæ ſumma ſunt, peruenire, coniuncta, & conſociata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt; eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus, beatiſſimusq; comitatus. hæc eſt inquam ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ

putant homines expetenda; honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq́; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera dãda est: sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cum iudicaueris, diligere oportet, nõ cũ dilexeris, iudicare. sed cum multis in rebus negligentia plectimur, tũ maxime in amicis et diligendis, et colendis: præposteris enim utimur consilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nã implicati ultro et citro uel usu diuturno, uel etiã officijs, repente in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirumpimus. quo etiam magis uituperanda est rei tam maxime necessariæ tanta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quanquam à multis ipsa uirtus contemnitur, & uenditatio quædam, atq; ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existiment? itemq́; cætera, quæ quibusdã admirabilia uidentur, permulti sunt, qui pro nihilo putent: de amicitia omnes ad unum idẽ sentiunt, & ij, qui ad Remp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotium gerunt otiose; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitam esse nul

lam, ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere: ſerpit enim neſcio quo modo per omnium uitam amicitia; nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui. quin etiam, ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, ut congreſſus, ſocietatemq; hominum fugiat, atq; oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus: tamen is pati non poſſit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat uirus acerbitatis ſuæ. atq; hoc maxime iudicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequẽtia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abũdantiam, & copiam, hominis omnino aſpiciendi poteſtatem eriperet: quis tam eſſet ferreus, qui eam uitam ferre poſſet? cuiq; non auferret fructum uoluptatũ omniũ ſolitudo? uerum igitur illud eſt, quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici ſolitum noſtros ſenes commemorare audiui ab alijs ſenibus auditum; ſi quis cœlum aſcẽdiſſet, naturamq; mundi, & pulchritudinem ſiderũ perſpexiſſet, inſuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundiſſima fuiſſet, niſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. ſic natura ſolitarium nihil amat; ſemperq; ad aliquod tanquam adminiculum annititur; quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt. ſed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid uelit, ac quærat, quid deſideret: obſurdeſcimus tamen neſcio quo modo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus: eſt enim uarius, & multiplex uſus amicitiæ; multæq; cauſæ ſuſpicionum, offenſionumq; dãtur. quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre ſapientis eſt. una illa ſubleuanda offenſio eſt, ut & utilitas in ami

citia, & fides retineatur: nam & monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cum beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

molesta ueritas est, si quidem ex ea nascitur odiũ, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequium multo modestius, quòd peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primum ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorum adiutrix procul amoueatur; quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est: aliter enim cum tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeant; huius salus desperanda est: scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquam. atq; illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quam debent capere, non capiũt; eam capiunt, qua debent carere: peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod cõtra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. ut igitur & monere, & moneri proprium est ueræ amicitiæ; & alterum libere facere, non aspere; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quàm adulationem, blandi-

tias, assentationem: quamuis enim multis nominibus est hoc uitium notandum, leuium hominum, atque fallaciũ, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatem. cum autem omnium rerum simulatio est uitiosa, (tollit enim iudicium ueri, idq́; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, sine qua nomen amicitiæ ualere non potest: nam cum amicitiæ uis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus; qui id fieri potest, si ne in uno quidem unus animus erit, idemq́; semper, sed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modo sensum ac uoluntatem, sed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat qs, nego: ait, aio. postremo imperaui egomet mihi,
Omnia assentari:

ut ait idẽ Terentius: sed ille sub Gnatonis persona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis est. multi autẽ Gnatonum similes cum sint, loco, fortuna, fama superiores; horum est assentatio molesta, cum ad uanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à uero, & internosci tam potest adhibita diligentia, quàm omnia fucata, & simulata à sinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitissimis constat, tamen iudicare solet, quid intersit inter popularem, idest assentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas? ut facile ducem popu

li R. non comitem diceres. sed affuistis: & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. atque (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de sacerdotijs C. Licinij Crassi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. atque is primum instituit in forum uersus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationem religio deorum immortalium nobis defendentibus facile uincebat. atq; id actum est Prætore me, quinquennio ante, quàm Consul sum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate causa illa defensa est. quòd si in scena, idest in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen uerum ualet, si modo id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpéditur? in qua nisi (ut dicitur) apertum amici pectus uideas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari possis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam ista assentatio pernitiosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maxime, qui ipse sibi assentetur, & se maxime ipse delectet. omnino est amans sui uirtus: optime enim se ipsa nouit; quamq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de uirtute nunc loquor, sed de uirtutis opinione: uirtute enim ipsa non tam multi præditi esse, quàm uideri uolunt. hos delectat assentatio: his fictus ad eorum uoluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam uanam testimonium esse laudũ suarum putant. nulla est igitur hæc amicitia, cum alter

uerum audire non uult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.

Magnas uero agere gratias Thais mihi?

satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatem dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blanda ista uanitas apud eos ualeat, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, ut animaduertant, ne callida assentatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiose cauendũ est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autem turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:

hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominum, idest sapientum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominem cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illam primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquando. Virtus, inquam, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat: in ea est enim conuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se

admouet,uicissimq; accipit illud,quod in altero est. exardescit amor,siue amicitia: utrunque enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere,quem ames,nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia,etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes beneuolentia senes illos L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P.Nasicam,Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales,ut inter me,& Scipionem,& L. Furium,P.Rutilium,Sp. Mummium. uicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus, ut ego in uestra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniamq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis,quibuscum tanquam è carceribus emissus sis, iisdem ad calcem(ut dicitur) peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles,caducæq; sunt,semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim,beneuolentiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo unquam animo,aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna,aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia

Scipionis possim comparare. in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, & augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiam si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

A Nimaduerti Brute ſæpe Catonem auunculum tuum, cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graues ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi, et publico; ſed dicendo conſequi tamen ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea ſententia Stoicus, et ea ſentit, quæ non ſanè probantur in uulgus; & in ea hæreſi eſt, quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. ſed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem feci etiam audacius, quàm ille ipſe, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice ſolet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis, dicere. ego uero illa ipſa, quæ uix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia ſunt admirabilia, contráq; opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare uolui, poſſent ne proferri in lucem, ideſt in

forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi libentius, quòd mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & degustabis genus hoc exercitationum mearum, quibus uti consueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamen opus in apertum ut referas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

quod solum bonum, honestum.

V Ereor, ne cui uestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc uideatur oratio: dicam tamen, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cum uiderem, homines his rebus circunfluentes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc

imbecilla, & commutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda, cum re, ac factis longe aliter iudicauissent: potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus ut & improbi habeant, & obsint probis. quamobrem (licet irrideat, si quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut supellectilem amiserit: nec non sæpe laudabo sapientem illum Biantem, (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, ut idem ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam bona. quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honestum, & cum uirtute est, id solum opinor bonum. sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quàm satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc Remp. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atq; argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unumquenque regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs

iantis dictum

ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorum pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui denique præter officium fortis, & magni uiri quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostiũ copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. an putamus quenquam horum cogitasse quidquam in uita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; et iam uel ipsi iudicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil

habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq́; defendunt, uoluptatem esse summum bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse, non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupedem aliquid putes interesse? quidquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem uirum? an quisquam in potiundis uoluptatibus gloria se se, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ plurimarum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eáq́;, quo est maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, & beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

n Ec uero ego M. Regulum erumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putaui: non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui tot uirtutum præsidio munitus, tátoq́; comitatu circum

ſeptus, cum corpus eius caperetur, capi certe ipſe non po tuit. Caium uero Marium uidimus: qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur: quo beatius eſſe mortali ni hil poteſt. Neſcis inſane, neſcis, quantas uires uirtus ha= beat. nomen tantum uirtutis uſurpas: quid ipſa ua= leat, ignoras. nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe, quiq; in ſe uno ſua ponit omnia. cu ius autem ſpes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil poteſt eſſe certi, nihilq;, quod explora tum habeat permanſurum ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus iſtiuſmo= di, mortis, aut exilij minis. mihi uero quidquid accide= rit in tam ingrata ciuitate, ne recuſanti quidem euene= rit, non modo non repugnanti: quid enim ego labora= ui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogi tationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecu= tus ſum, ut in eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ teme ritas, neq, inimicorum labefactaret iniuria? Mortem'ne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem terri bile illis, quibus quaſi circunſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. te miſeriæ, te erumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te tor= quent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt, & id ipſum, quod habes, ne non diuturnum ſit futu rum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuo rum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum:

quocunq; aſpexiſti, ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus uir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi ſunt, eius non laudanda uita eſt: neque porrò fugienda uita, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. quamobrem quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:
quòd æqualia peccata:

Nec enim peccata rerum euentu, ſed uitijs hominum metienda ſunt. in quo peccatur, id poteſt aliud alio maius eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum eſt. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus; ſi quidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas: quod cum feceris, culpa commiſſa eſt; quàm longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri poteſt; quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit. quod ſemper unum, & idem eſt: quæ ex eo peccata naſcãtur, æqualia ſint oportet. quòd ſi uirtutes pares ſunt inter ſe, paria eſſe etiã

uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono uiro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facile potest perspici.. an uirum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine cōtinuerit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit: nihil demi, ut uirtutis nomen relinquatur. etenim si bene facta, recte facta sunt, & nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquā inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam uitia sint paria: si quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. atqui, quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniam ex uitijs manant, sint æqualia necesse est. A` philosophis, inquis, ista sumis. metuebam, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras: nam istum doctū, & sapientem uirū fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atq; operarij, an quid homines doctissimi senserint; præsertim cum hac sententia nō modo uerior, sed ne utilior quidem hominū uitæ reperiri ulla possit: quæ uis enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint nullum in delictis esse discrimen? & æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus inferant? quamcunq; in domum stuprum intulerint, eandē

esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, nõ facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerũt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quãdo alteri accessit, id fit propensius: si utriq; adiũcta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eóq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuiq; peccato pœna sit, sed quantũ cuiq; liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiam in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerum, aut si uersus pronũciatus est syllaba una breuior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam nõ audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem sua, si uisa sint breuiora, leuiora, qui possint uideri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται:
quòd omnes stulti insaniunt.

EGo uero te non stultũ, ut sæpe; non improbũ, ut semper, sed dementem, & insanum rebus addicam necessarijs. sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus, septus, uincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest. quæ est enim ciuitas? omnis'ne conuẽtus ferorum, & immanium? omnis'ne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata unum in locum multitudo? certe negabis. num igitur erat illa tum ciuitas, cũ leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cum, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in Rep. non erat? prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ num ciuitas erat? itaque pulsus ego ciuitatẽ non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in Rep. Consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cum esset iuris, & æquitatis, quæ uincula sunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm ista tui latrocinij tela contempserim. iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui: nisi forte, cum parietes disturbabas, aut cũ tectis sceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neq; meum est, neq; cuiusquam, quod auferri,

quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinā animi mei constantiam, meas curas, uigilias, consilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illā mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, et tum maxime, cum meam salutem senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, cōmendabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hostis, & ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, nō animo, factisq; distinguis? cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorū domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cum omnes meo discessu exulasse Remp. putent. nunquam ne, homo amentissime, te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exiliū scelerum esse pœnam, meū illud iter ob præclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeāt, non eris tu exul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarūt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra

posuisti. sed quid ego cõmunes leges profero, quibus omnibus es exul? familiarissimus tuus de te priuilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisses, exulares. at te id fecisse, etiam gloriari soles. quo modo igitur tot legibus eiectus in exilium, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in operto fuisti. non igitur, ubi quisque erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd sapientes liberi, & stulti serui.

L Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui nõ potest cupiditatibus suis imperare? refrenet prius libidines, spernat uoluptates, iracundiam teneat, coerceat auaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat alijs imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini parere desierit: dum quidem his obediet, non modo imperator, sed liber habendus omnino nõ erit: præclare enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habẽda esset oratio: cum uero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis uiris; nisi sapientem, liberum esse nemině: quid est enim libertas? potestas uiuendi, ut uelis: quis igitur uiuit, ut uult? nisi profecto, qui recta sequitur; qui gaudet officio; cui uiuendi uia considerata, atq; prouisa est; qui

legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequi tur, atq; colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq;, niſi libenter, ac libere; cuius omnia conſilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referuntur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eũ polleat, quàm ipſius uoluntas, atq; iudicium? cui quidem etiam, quæ uim habere maximã dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens poeta di xit, ſuis cuique fingitur moribus. ſoli igitur hoc contin git ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil co= actus. quod etſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerendum eſt: illud tamen breui conficiendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atq; mirabile: non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut manci pia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti ani mi, & abiecti, & arbitrio carẽtis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos eſſe ſeruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, quod uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dan= dum eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: mina= tur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruũ, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima fami= lia natus ſit, appellandum puto. atq;, ut in magna fami lia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſer= ui, ſed tamen ſerui; atrienſes, ac tu pari ſtultitia; quos ſigna, quos tabulæ, quos cœlatũ argentum, quos Corin= thia opera, quos ædificia magnifica nimio opere dele=

ctant. ex ſummis, inquiunt, ciuitatis principes ſumus. uos uero ne conſeruorum quidem ueſtrorum principes eſtis: ſed, ut in familia, qui tractãt iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui uerrunt, qui ſpargunt, non honeſtiſſimum locum ſeruitutis tenent; ſic in ciuitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ciuitatis locum penè infimũ tenent. magna, inquis, bella geſſi: magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignum. Actæonis tabula te ſtupidũ detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. omitto, unde ſuſtuleris, & quo modo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum uideo, ſeruum te eſſe ineptiarum omniũ iudico. non ne igitur ſunt illa feſtiua? ſunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus: ſed, obſecro te, ita uenuſta habeantur iſta, non ut uincula uirorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum uideret matellionem Corinthium cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum cõtempſiſſet; utrum illum ciuem excellentem, an atrienſem ſeruum diligentem putaret? reuiuiſcat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in uilla, ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & uideat aliquem ſummis populi beneficijs uſum, barbatulos mululos exceptantem de piſcina, & pertrectantem, & murænarum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita ſeruum iudicet, ut ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? an eorum ſeruitus dubia eſt, qui cupiditate peculij nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſeruitutis? hæreditatis ſpes quid iniquitatis in ſeruiendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſe-

nis non obseruat? loquitur ad uoluntatem: quidquid nuntiatum sit, facit, assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm uehemens? Cethego homini non probatissimo seruire coegit eos, qui esse amplissimi uidebantur, mittere munera, noctu uenire domum ad eum, precari, denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorũ, timor; quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendum; omnes, qui aliquid scire uidentur, tanquam domini timẽtur: iudex uero quãtum habet dominatũ? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid ualet igitur illa eloquẽtissimi uiri L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi debilitati, & humilis, & fracti timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult. minime: quid enim adiũgit? NISI VOBIS VNIVERSIS. dominũ mutare, non liber esse uult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS. nos uero, si quidem animo excelso, & alto, et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniã nihil quisquã debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus.

nus. ille uideat, quo modo imperator eſſe poſſit, cũ, eum ne libertum quidem eſſe, ratio, & ueritas ipſa cõuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:
quòd ſolus ſapiens diues.

q Væ eſt iſta in cõmemorãda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſolus ne tu diues? prò dij immortales, ego'ne me audiſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? ſolus ne tu diues? quid, ſi ne diues quidem? quid, ſi pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter uiuendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius: animus enim tuus oportet ſe iudicet diuitem, non hominũ ſermo, neq; poſſeſſiones tuæ. qui ſi tibi nihil deeſſe putas, nihil curas amplius, ſatiatus es, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues es. ſin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cum iſti ordini ne honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis, ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas, ſi teſtamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem, atq; ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? animus hominis diues, non arca appellari ſolet. quamuis illa ſit plena, dum te inanem uidebo, diuitem non putabo: etenim ex eo, quantum cuique ſat eſt, metiantur homines diuitiarum modũ. filiam quis habet, pecunia eſt opus; duas, maiore; plures, maiore; & ſi (ut aiunt) Danai quinquaginta ſint filiæ, tot dotes magnam quærunt pecuniam: quantum enim cuiq; ſa-

Q

tis est,ad id accōmodatur(ut ante dixi) diuitiarum modus. qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet,quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint; hūc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres,neminem esse diuitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus,quod populus R. ex tantis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo hoc proposito nunquā eris diues ante,quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur,ut ex eo tueri sex legiones,& magna equitum,ac peditū auxilia possis. iam fateris igitur non esse te diuitem,cui tantum desit,ut expleas id,quod exoptas: itaq; istam paupertatem,uel potius egestatem,ac mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. nam, ut iis,qui honeste rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis,intelligimus opus esse quæsito: sic,qui uidet domi tuæ pariter accusatorum,atque iudicum consociatos greges,qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrociniis, intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum,dimissiones libertorum ad fœnerandas,diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum,qui latrocinia in agris, qui cum seruis,cum libertis,cum clientibus societates,qui possessiones uacuas,qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum,qui illam Syllani temporis messem recordetur,qui testamēta subiecta,qui sublatos tot homines, qui denique omnia uenalia,delectum, decretum; alienam, suam sententiam; forum,domum; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri, sibi quæsito opus

esse? cui autem quæsito opus sit, quis unquam hunc uere dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atq; abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte; est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo: de te loquar. si censenda nobis, atq; æstimanda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimáda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. quis igitur (si quidem, ut quisque, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla uis auri, & argenti pluris, quàm uirtus æstimanda est? O` dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sumptuosos, relinquo istum quæstuosum. capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas, supellectilem, & uestem infinite concupiscenti, nó modo ad sumptum ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis aliquid etiam redundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo

plus requirit ad se tuendam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquantum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus: sed non æstimatione census, uerum uictu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimant, quòd ei generi possessionũ minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neq; naufragio, neq; incendio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, et sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

C Vm in Africam uenissem à Manlio Consule ductus, ad quartam legionem (ut scitis) Tribunus militum; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissam cõuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni, cõplexus me senex collacrymauit; aliquantóq; post suspexit in cœlũ, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cœlites, quòd, antequã ex hac uita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atq; inuictissimi uiri memoria. deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra Rep. percunctatus est: multisq; uerbis ultro citróq; habitis, ille nobis cõsumptus est dies. post autem regio apparatu accepti, sermonem in multã noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáq; eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset. deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de uia, et qui ad multam noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostẽdit illa forma, qua mihi ex imagi=

ne eius, quàm ex ipso erat notior. quem ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vides'ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarũ, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nũc uenis penè miles? hanc hoc biénio Consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam, delegere iterũ absens Consul, bellumq; maximum conficies, Numantiã excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; conuerterit, duoq; ij numeri, quorum uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint; in te unum, atq; tuum nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorũ manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehementius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è somno excitetis, et pax sit rebus, audite cætera Sed quo sis Africane alacrior ad tutandãRemp. sic habeto, omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuue

rint, auxerint, certũ esse in cœlo, ac diffinitum locũ, ubi beati æuo sempiterno fruantur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, q̃ insidiarum à meis, quæsiui tamen, uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquam è carcere, euolauerũt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculans flere prohibebat. atque ego, ut primum fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est uita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? non est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc templũ est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, & stellas uocatis; quæ globosæ, & rotundæ diuinis animatæ mẽtibus circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanum assignatum à deo defugisse uideamini.

ſed ſic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iuſti
tiam cole, & pietatem : quæ cum ſit magna in parenti
bus, & propinquis, tum in patria maxima eſt ; quia ea
uita uia eſt in cœlum, & in hunc cœtum eorũ, qui iam
uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem
uides, (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flam
mas circulus elucens) quem uos, ut à Graijs accepiſtis, or
bem lacteum nuncupatis . ex quo omnia mihi contem=
planti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erant
autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco uidimus; et
eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati
ſumus . ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, ci
tima terris luce lucebat aliena . ſtellarum autem globi
terrarum magnitudinem facile uincebant. iam uero ip
ſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri,
quo quaſi eius punctum attingimus, pœniteret . quam
cũ magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſq; hu=
mi defixa tua mens erit ? non ne aſpicis, quæ in templa
ueneris ? nouem tibi orbibus, uel potius globis connexa
ſunt omnia ; quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reli
quos omnes complectitur, ſummus ipſe deus, arcens, &
continens cæteros, in quo infixi ſunt illi, qui uoluuntur,
ſtellarũ curſus ſempiterni, cui ſubiecti ſunt ſeptem, qui
uerſantur retro, contrario motu, atq; cœlum . ex qui=
bus unum globum poſſidet illa, quam in terris Satur=
niam nominant . deinde eſt hominum generi proſper,
& ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis . tum rutilus,
horribiliſq; terris, quem Martem dicitis . deinde ſubter
mediam ferè regionem Sol obtinet dux, & princeps, et
moderator luminum reliquorum, mens mundi, & tem=
peratio,

peratio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa conuertitur. infra auté iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea, quæ est media, & nona, tellus neq; mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cum intuerer stupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tãtus, & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium efficitur: qui acuta cum grauibus temperans, uarios æquabiliter concentus efficit: nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. nam terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorum, Mercurij, et Veneris, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atq; cantibus, aperuere sibi reditũ ad hunc locum; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ aures obsurduerunt, nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominãtur, præcipitat ex altissi-

mis montibus; ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic uero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solẽ nequitis aduersum, eiusq; radijs acies uestra sensusq; uincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. tum Africanus, sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, ut est, ita uidetur, hæc cœlestia semper spectato, illa humana contemnito: tu enim quã celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? uides habitari in terra raris, et angustis in locis, & in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, uastas solitudines interiectas, hosq;, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim auersos, partim etiam aduersos stare uobis; à quibus spectare gloriam certe nullam potestis. cernis autem terram eandem quasi quibusdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter se diuersos, & cœli uerticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina uides, medium autem illum, & maximum solis ardore torreri. duo sunt habitabiles: quorum australis ille, in quo qui insistunt, aduersa uobis urgent uestigia, nihil ad uestrum genus. hic autem alter subiectus aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm uos tenui parte contingat: omnis enim terra, quæ colitur uobis, angusta uerticibus, lateribus latior, parua quædam insula est, circunfusa illo mari, quod Atlanticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui

tamen tanto nomine quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen uel Caucasum hunc, quem cernis, transcédere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri'ue partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquentur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrum à patribus acceptas posteris prodere, tamen propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autem interest, ab ijs, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomé nostrum potest audiri, nemo unius anni memoriam consequi possit: homines enim populariter annum tantummodo solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandemq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tum ille uere uertens annus appellari potest: in quo, uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneantur: nanque, ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cum Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit; quandocunque eadem parte sol, eodemq; tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum uigesimam partem scito esse conuersam. quo

circa, si reditum in hunc locum desperaueris, in quo omnia sunt magnis, & præstantibus uiris: quanti tandem est ista hominum gloria, quæ pertinere uix ad unius anni partem exiguam potest? igitur alte spectare si uoles, atque ad hanc sedem, & æternam domum contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs humanis spem posueris rerum tuarum; suis te illecebris oportet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis extinguitur. Quæ cum dixisset, ego uero, inquam, ò Africane, si quidem benemeritis de patria quasi limes ad cœli aditum patet, quanquàm à pueritia uestigijs ingressus & patris, & tuis, decori uestro non defui, nunc tamen tanto præmio proposito enitar multo uigilantius. & ille, tu uero enitere; & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. deum te igitur scito esse; si quidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundum princeps ille deus: & ut ipsum mundum ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æternum est: quod autem motum affert alicui, quod ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, uiuendi finem habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidem

desinit. quin etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest: nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit; si quidem necesse est à principio omnia oriri: ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum à se mouetur: id autem nec nasci potest, nec mori; uel concidat omne cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec uim ullam nanciscatur, qua primo impulsu moueatur. cũ pateat igitur æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una ex omnibus, quæ sese moueat; neq; nata est certe, & æterna est. hanc tu exerce in optimis rebus. sunt autẽ optimæ, curæ de salute patriæ: quibus agitatus, & excitatus animus, uelociter in hanc sedem, & domũ suam peruolabit: idq; ocyus faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quammaxime se à corpore abstrahet: nã eorũ animi, qui se corporis uoluptatibus dediderunt, earumq; se quasi ministrosprobauerunt, impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientiũ, deorum, & hominũ iura uiolauerunt, corporibus elapsi circum terram ipsam uolutãtur, nec in hunc locũ nisi multis exagitati seculis reuertũtur. Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

Variæ lectiones ex antiquis libris.

Vitæ conform. 2:
Verißimum ſit,isq;. 4.
Laudabitur : ut in aſtronomia 4.
Studijs cognitionis etiã 5.
Ira,aut alia pert. 5:
Id modo temeritas 6.
Cogitato 6.
Ad ea,quæ poſui 7.
In qua ſcribit 8.
Ab homines,ſed 9.
In moribus . De ben. 10.
Licet,modo 10:
Obiurgationes in amicitijs 12.
Vicinum potius a. 12.
Muliebrẽ,illa uirago 12:
Quaſi pleno ore 12:
Excellens. 12:
Dicunt pugnantem 12:
Oportere,nulli neq; 13:
Vtiles,ſed tum ueh. 13:
Magniq; duc. 13:
Autem Remp.nihilo 14:
Committere,ut 16.
Tempus neceſſ. 16.
Diſcordie,in 17.
Offendat aliquos, mortéq;
oppetat 17.
Facilitas, & μεγαλοψυχία quæ 17:
Ad eius,qui punitur al.(ex Nonio) 17:
Quidem omnino ſine ratione 18:
Nullo neque turpi 18:
Poteſt,quàm oratione 19.
Etiam in uitioſis, 19:
Sedandosq; eſſe, excitandamq; an. 20:
Beſtijs antecellat. 20:
Druſo adoleſcentibus 21.
Ideoq; nihil 21.
Aequabilitas tum un. 21.
Perpeti ab ullo mal. 22:
Nobis à natura data 22:
Spatium etiam del 23.
Cõſtãtior:ut tamẽ for. 23:
Eam mutationem 23:
Opera,ut & am. 24.
Molle ; ne quid 25:
Scenam 25:
Muliebrem dic. 25:
Forma uirili rem. 25:
Omnes,ut etiam in 26:
Res,(neq; e.i.d.r.n.i.o.t.n.

Variæ lectiones ex ingenio.

Tertium:b.uitire 50.
Nemini : certe istum 62.
Inficiatus e.dupli pœnā 62.
Potius d.n.e.æ.q.n.e.u.R. q̄,cū utilē nō esse diceret, esse æquā fateretur 67.
Congregātur : queis 15.
Mortem Q. filij (ex Liuio & Gellio) 16.
Hic quintus,& tr. 11:
Comicos (ex 114 :) 81.
Gratia, quid quoque die dix. 81:
Putaui . ille 82.
Igitur iuuenes sibi 85:

Solatio q.e.mœrore 93:
Adolescentiam peruenissent, 98:
q̄ in improbis pec. 98:
Cōsentiūt. nanq; à m. 107:
Rutilij Virginiani 110:
Autem illis 114.
Insanum rombus conuincam 116.
Fam lia sunt alij 117:
Delectāt.at inquiūt 118.
Dignū . Echionis 118
Patrocinijs, intercessiones pec. 119:
Duorum,septem 123.

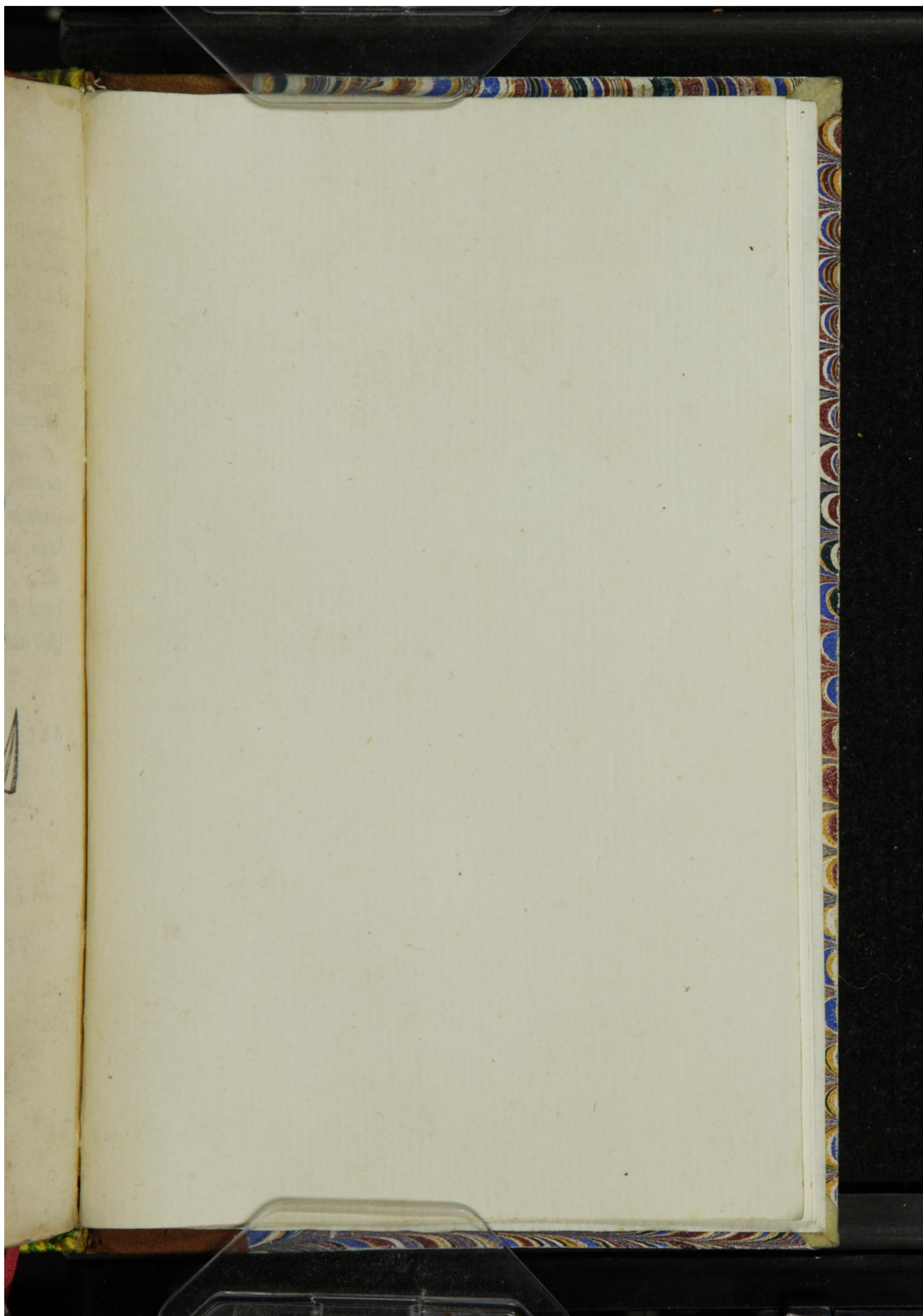
A B C D E F G H I K L M N O P Q. R.

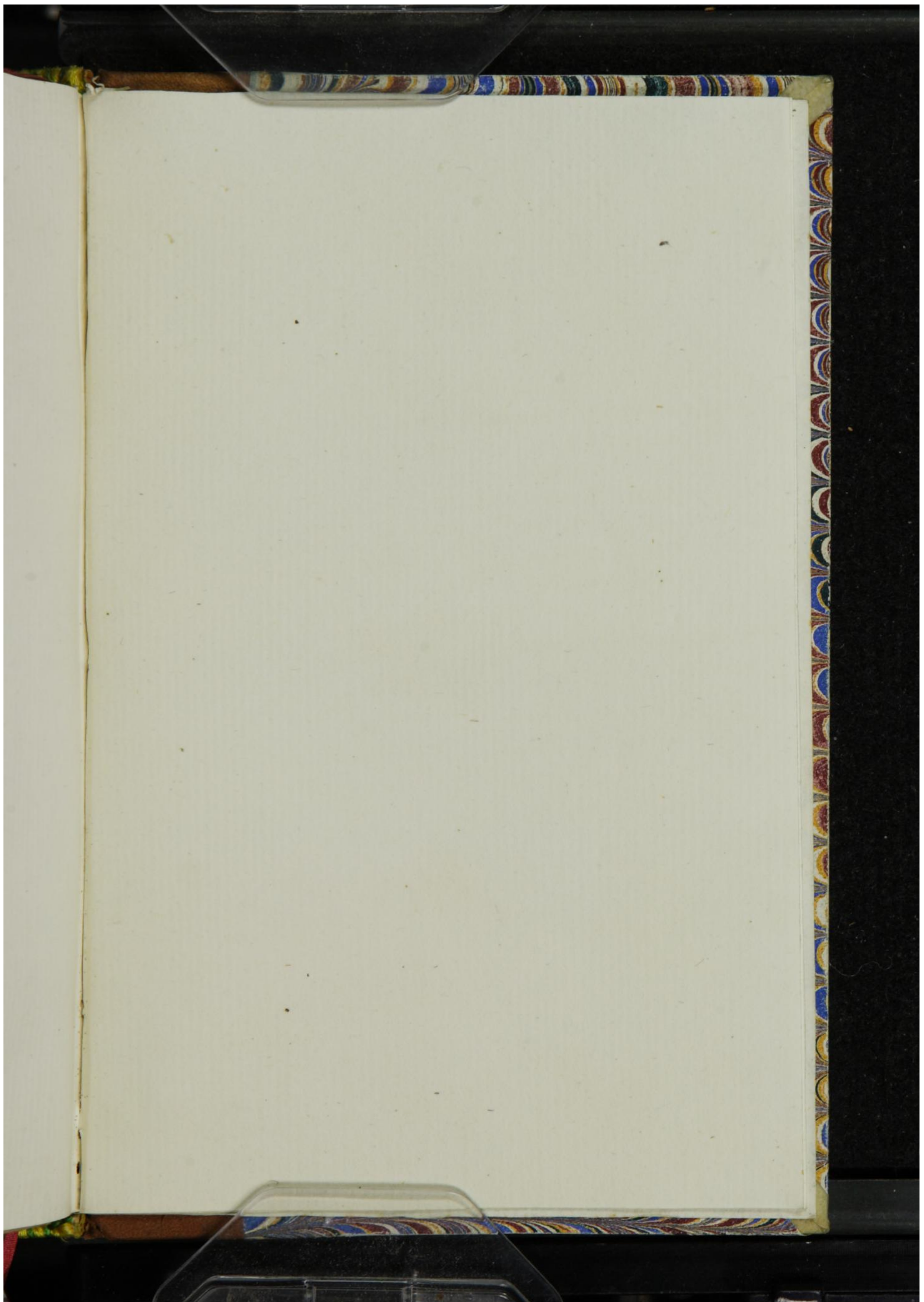
Omnes sunt quaterniones,præter Q.,qui est quinternio

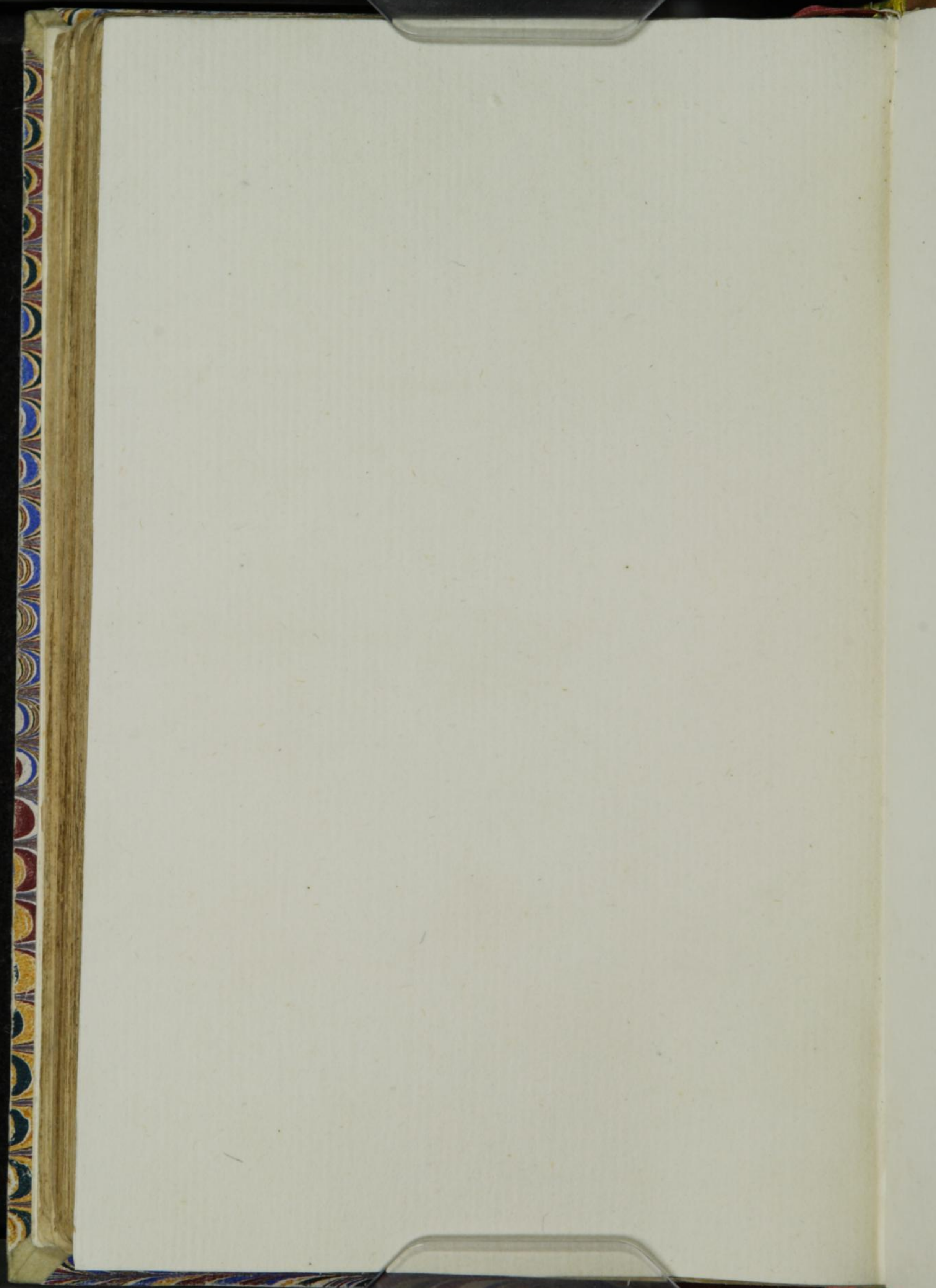
APVD ALDI FILIOS,

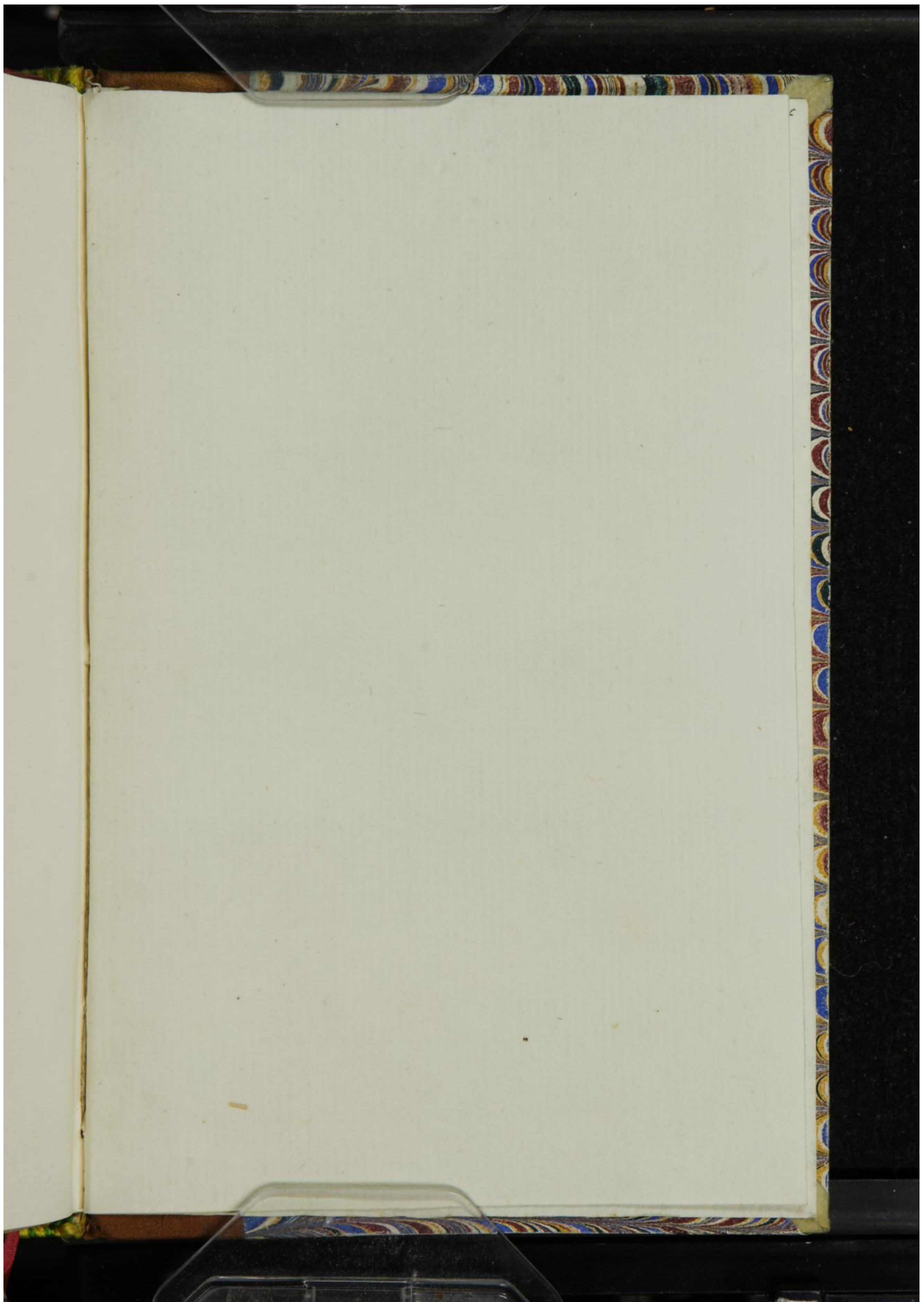
VENETIIS, M. D. XLV.
MENSE MARTIO.

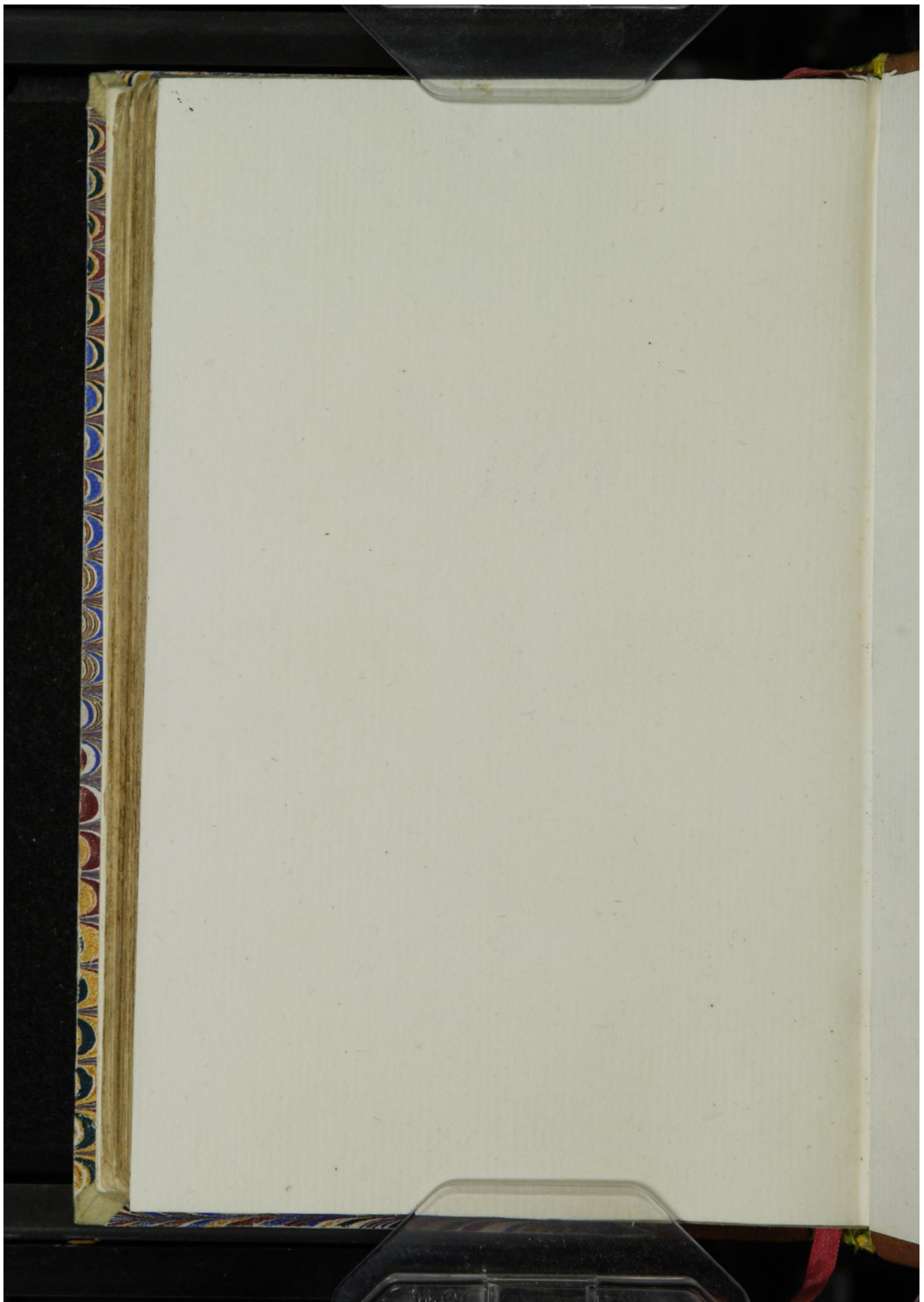

AL
DVS

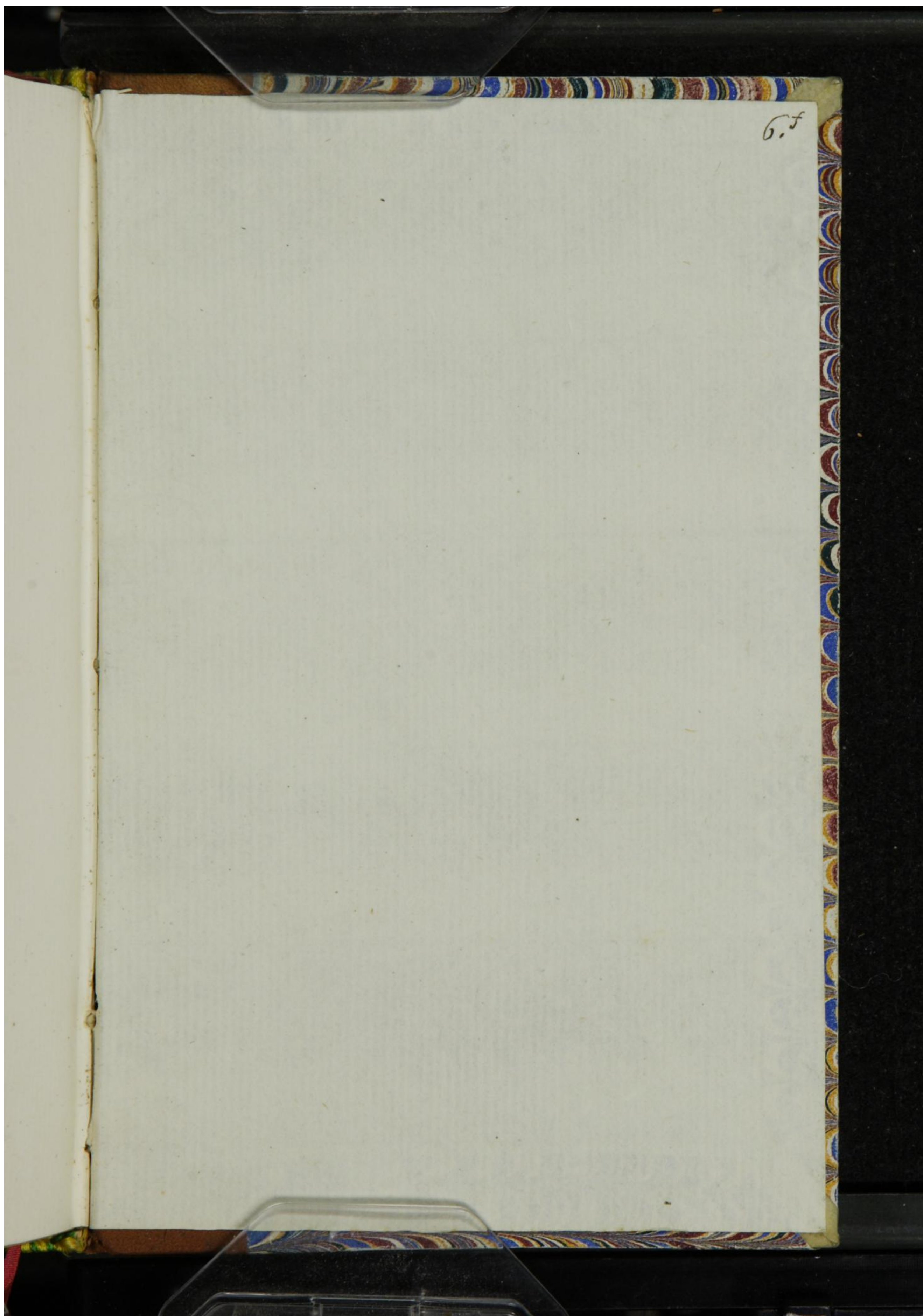

6.f